

Ideološko-kulturalna matrica utkana u prostor

Dorić, Jakša

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:432722>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kulturalne studije
Jakša Dorić

Ideološko – kulturalna matrica utkana u prostor

Analiza specijalnih praksi kroz vizuru tehnologije moći

Diplomski rad

Mentor: Dr. sc. Vjeran Pavlaković

Rijeka, 17.09.2015

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za kulturalne studije
Jakša Dorić

Ideološko – kulturalna matrica utkana u prostor

Analiza spacijalnih praksi kroz vizuru tehnologije moći

Diplomski rad

Mentor: Dr. sc. Vjeran Pavlaković

Rijeka, 17.09.2015

Sadržaj:

1. Uvod
2. Zakulisne igre
  - 2.1. Foucault i Deleuze - *Disciplinarna društva i društvo kontrole*
  - 2.2. Transformacija
    - 2.2.1. Disciplina i panoptikon
    - 2.2.2. Kontrola i Čudovište
  - 2.3. Forma u službi alata
  - 2.4. Analogni jezik u transformaciji
3. *Moderna – Postmoderna*
  - 3.1. Moderna
    - 3.1.1. „Doba ideologije“
  - 3.2. Postmoderna
  - 3.3. Radikalmoderna
4. Human Reich
  - 4.1. Biomoć
  - 4.2. Prostor
  - 4.3. Prostor objašnjava ideologije
  - 4.4. Hipishizik Metafizik
  - 4.5. Tragom nasilja u prostoru
5. Instrument za traženje arbitrarnosti
  - 5.1. Klasična teorija
  - 5.2. Teorija novih pokreta

5.3. Obrana kulturalne matrice

5.4. Nema greške

6. Zaključak

7. Literatura

Sažetak:

Kroz teorijski alat raznih teoretičara prilazi se subjektovoj pozicioniranosti unutar specijalnih praksi i konstruiranih prostora posredstvom tehnologija moći. Slojevitim slaganjem teorije kroz patchwork naglašava se analiza fragmentiranih pozicija pojedinca. Služeći se Foucaultovim metateorijskim čitanjem kroz rad pokušava se propitati ideološke niti koje ispresijecaju življeni realitet individue i na koji način to posljedično djeluje. Naglašavajući teoretska kretanja kroz binarno opozicioniranje paradigmi, pokušava se simptomatski iščitati njihovo značenje kao analognih procesa i transformacijska retorika. Razlažući početnu poziciju promatrača pokušava se odgovoriti na pitanje iz kojeg kuta pomatrati konstrukcije kojima je prožet svakodnevni realitet, te temelje na kojima počiva relacija između subjektivog stvarnog i imaginarnog u ispresijecanim prostorima življenog realiteta. Na koji način se demarkiraju pozicije unutar simboličkog, te gdje individua nalazi svoj prostor za djelovanje.

KLJUČNE RIJEČI:

In/dividua, društvo, forma, transformacija, analogni jezik, biomoć, tehnologija moći, prostor, mikroprocesi, simboličko nasilje, simbolički poredak, imaginacija, polje, habitus, governmentálnost, ne-mjesto, dekonstrukcija, genealogija, *mania*, indiferentnost, nemoć, moć, kontrola, dominacija, disciplina, doba, paradigma

1. Uvod

"Za zadatak koji stoji naznačen i kojim ćemo se pokušati baviti bilo bi dostatno prikupiti nekoliko važnih zaključaka koje su već odavno donijeli recentni teoretičari pa onda te podatke prigodno, metodom kolaža prilijepiti u jedan pomalo nečitljivi esej nalik na marginalije nekog avangardnog umjetnika, jer se za svakoga tko se bavi takvom jednom zapravo vrlo opširnom temom, već pretpostavlja da mora ujedno i oponašati jedan kičeni, gotovo uvijek nečitljiv i teško probavljiv stil" (Gunjević, 2007:228).

U proučavanju i zapažanju silnica svakodnevnog života kojima smo istovremeno i umreženi i ispresijecani, postavlja se pitanje na koji način individua egzistira unutar matrice. Govoreći o simboličkoj konstrukciji i oblicima stvarnosti kojima je ispresijecan subjekt, teško je u ovom obliku iznijeti bilo koje slovo za koje možemo tvrditi da zadržava značenjski teorijski legitimitet. Naime, svi oblici stvarnosti, kultura, oblika, istina, povijesti, sjećanja, tokova svijesti, ideologija, paradigmi, normi, obrazaca, ustrajnosti, želja, motiva bivaju rascjepkano promatrani, sagledavani iz različitih kuteva. *„Od samog početka postojanje subjekta unutar matrice sugerira golemu kompleksnost i heterogenost tog odnosa koji nikada do kraja ne može biti izrečen jer je uvijek otvoren za nove interpretacijske prakse"* (Gunjević 2007:228). Sve je već u diskursu i postavlja se pitanje na koji način i iz koje pozicije iščitavati svakodnevne mikrokozmose u okviru življenog realiteta, iz kojeg kuta promatrati ideologije kojima je svakodnevnica prožeta, a kojima smo mi ispresijecani?

Pitanje na koje rad pokušava dati odgovor bi se moglo formulirati u sljedećem tonu: Odvija li se nešto poput kombinacije sistemskog i simboličkog nasilja, a da subjekt nema odgovarajući alat za otpor, tj. nema kako odgovoriti imajući u vidu oružje koje mu je suprotstavljeno, a kojemu i sam pripada?

U radu će biti naglašena teoretska borba definiranja baze, platoa kojih će se sve točaka polazišta/gledišta doticati. Prisutno je, dakle, svojevrsno strujanje po društvenoj logici, definiranje gdje se nalazimo, s koje točke promatramo društvenu strukturu iz koje ćemo crpiti i proučavati obrasce kretanja moći i odnose naspram nj. Zbog toga postoji platforma u ovom radu te je daljnje iščitavanje iznošenih tvrdnji, pukotina iz drugih tekstova, misli, crtica,

digresija i pauza, uvjetovano filtriranjem istih u odnosu postojanja okolnosti onako kako će biti postupno iščitavane. Teoretska kretanja rada mogu se ilustrirati De Certeauovim viđenjem Foucaultovog rada:

"..i tragajući za "zajedničkom matricom", naime za "tehnologijom moći", koja bi bila načelom kaznenoga prava (kažnjavanja čovjeka) kao i humanističkih znanosti (poznavanje čovjeka), Foucault je bio prisiljen provesti selekciju u ukupnosti procedura koje tvore tkanje društvenog djelovanja u 18. i 19. stoljeću" (De Certau, 2002:103).

De Certeau je dakle priložio načelo kaznenog prava i humanističkih znanosti kao elemenata koji su u krucijalnoj sprezi s tehnologijama moći koje se na njih oslanjaju. Utoliko oni sačinjavaju zajedničku matricu koju je moguće obrađivati raznolikom terminologijom kao što je učinjeno u ovom radu: svaki autor partikularno je određivao terminologiju u skladu sa svojom teorijom. Iščitavani su podudarni momenti teorijskih konstrukcija koji indiciraju ideološke instance zasnovane na prethodno ideološki utvrđenim obrascima (poput primjerice *Svemogućeg Ratia*).

Foucault piše „genealogija znači da analizu provodim polazeći od nekog sadašnjeg problema (1994b: 169). Implementirajući fukoovsku genealogiju i žižekovsko simptomatsko čitanje¹ kao metode, pokušaj je uočiti promjene između paradigmi i iščitati njihovo značenje kao analognih procesa koje pronalazimo i u drugim društvenim obrascima.

Na tragu toga, bavio sam se razrađivanjem Heideggerovih misli o pitanju čovjekovog odnosa spram tehnike i samostvaralačkog nagona. U radu je plauzibilno imati na umu i apstraktnu distancu s digresijom da, ukoliko je čovjek misaono biće, ipak nosi neku dozu odgovornosti. Ukazana je pozornost na koji način će se tehnologija koristiti u sljedećim, vitalno važnim poglavljima u kojima ćemo se odmah upoznati s bitnim alatom koji će nas pratiti kroz rad.

Foucault i Deleuze promatraju društveni prostor detektirajući na koji način cirkulira moć i kroz koje strukture. Proizlazeći iz Foucaultovog rada, prostor je shvaćen kao krucijalan u opisivanju i objašnjavanju društvenih relacija moći. Međutim, nije samo prostor ključan u cirkuliranju moći, već i sama moć kreira određenu vrstu prostora. Na račun toga je uvedena priča moderne i postmoderne kroz motiv ideologije budući da je suprotstavljeno doba ideologije sintagmi postmoderne kao dobu postideologije. Iz te perspektive, s tim alatom,

---

¹ „prepoznavanje ključa koji nam nudi pristup pravom funkcioniranju poremećaja 'normalnog' stanja stvari" (Peović Vuković, 2014: 21)

suvremeno doba smo interpretirali kroz prizmu "radikal - modernog doba" gdje smo iznalazili formu strukture moći. Detekcija distribucije moći naspram centraliziranog ili decentraliziranog stavila je nužno i detekciju prostora u kojem moć na takav način funkcionira. Kako su ideologije jedni od elemenata kojima moć uspostavlja sučelje, korišten je Foucaultov sadržajni koncept biomoći. Biomoć, biotehnologija i governmentalitet proizlaze kao najsadržajni i iscrpniji koncepti kojima je moguće promatrati široki dijapazon fenomena.

U sljedećem poglavlju, da bi smo objasnili kako je prostor prožet ideološkom stvarnošću morali smo promotriti njegovu strukturu. Promatramo prostor kao fragmentirani skup mikroprostora koji dijele protokolarne vrijednosti, odnosno, objašnjava ih ista forma cirkuliranja moći. Uzgred toga, ispisani su ideološkim vrijednostima i sukladno tome djeluju. Budući da smo prepoznali proces digitalizacije koja se odvija na razini kvantificiranja i numeriranja podataka, analognim kroz društvene sfere, korespondirajućim *društvu kontrole*, u mogućnosti smo detektirati *in/dividuu* kako se kreće hipersegmentiranim prostorom koji se sastoji od mnoštva *ne – mjesta*, depersonaliziranih mjesta iz kojih se da iščitati stanje ispresijecano ideologijama i odnosima moći pojedinog subjekta. Autori korišteni u radu su primjećivali određena izvanredna stanja svijesti koja su posljedica življenog realiteta i kao takva uzrokuju emocionalne poremećaje poput blaziranosti, anksioznosti i depresije.

Tako dolazimo do poglavlja u kojem se također preispituje kategorija povezana s emocionalnim sustavom, a prepoznata je u detekciji simboličkog nasilja. U ovom poglavlju iznalazimo subjektovu poziciju u simboličkom poretku. Finalizira se dosadašnja analiza društvenog realiteta i dobiva se uvid u nemogućnost pristupanju moći aktualnog subjekta koji je governmentalnim tehnikama i simboličkom moći uopće izgubio sposobnost prepoznavanja sistemskog uređenja i kojemu je pretpostavljeno vjerovanje u simbolički poredak. Nadalje se propituje mogućnost odgovora ili otpora koji postoji u tradiciji Zapadnog svijeta i time se prilazi instrumentaliziranoj analizi društvenih pokreta koji su, poput žrtvenog janjeta u radu, budući da stoje kao stup pretpostavljeni da skupe i predstave svu borbu protiv sistema koji su također promatrani iz prizme tehnologije moći. Koja im se naravno ne pripisuje, niti im se stavlja uloga da su *protv sistema per se*, no, primjetit će se, razradnjom ideoloških elemenata, uzeti su kao jedinica na čijoj ćemo prezentaciji uvidjeti analogne prelaske koji će nam biti važni.

„Iznalaženje (*invention*) uvijek pretpostavlja stanovitu nezakonitost, raskid implicitnog ugovora, uvodi nered u mirni uređaj stvari, krši pravila pristojnosti“ (Derrida 1998:17).

U finalnim poglavljima polazi se od toga da „...ono što se nalazi u ideologiji nije sustav stvarnih odnosa, već imaginarni odnos individua prema uvjetima njihova života“ (Peović Vuković, 2014:21). Koristimo Žižekove teorijske postavke i implementirano iščitavamo utjecaj ideološkog sučelja. Društveni pokreti, utoliko se ne promatraju kao način borbe, već promatramo performativni učinak tog konfliktnog momenta. Ulazimo u svijet mase koja je tolikim nabojem ustala u obranu svog kulturno – ideološkog koda. Razmatramo intenzitet ogorčenja te situaciju opisujemo našim teorijskim aparatom.

Na koncu slijedi propitivanje subjekta u življenom realitetu, potraga za ispravnim imenovanjem određenih kategorija te je ponuđeno utilitarno viđenje ovog rada.

2. Zakulisne igre

Friedrich Wilhelm Nietzsche ističe našu čudesnost i naš opstanak kao čudesan (Kalin 2006) izvlačeći činjenicu da smo mogli nastati bilo kada u vremenu, a nastasmo upravo sada. Suvremeni čovjek bi morao prihvatiti odgovornost za svoju egzistenciju te se uhvatiti u koštac sa životom, tim više što će ga i u najgorem i u najboljem slučaju ionako izgubiti. Odgovori na pitanja kako upoznati sebe i kako upoznati dušu možda daju temeljni zakon našeg vlastitog sebstva. Zbog te nezainteresiranosti čovjeka da bude čovjekom Nietzsche zaključuje: "Svaki opstanak koji se može nijekati zaslužuje da bude nijekan" (Nietzsche 2003: 16). Ako, pak, odlučimo se upustiti u to poimanje slobode koja „je prije svega toga upuštenost u otkrivanje bića kao takvog, Otkrivenost se sama čuva (obistinjuje) u tom ek-sistentnom sebe-upuštanju, po kojem je otvorenost toga otvorenoga, tj. to “tu“ jest, što jest“ (Heidegger, 1996: 138). Prihvaćamo slobodu onog trenutka kada se otkrivamo: „ek-sistencija povijesnog čovjeka počinje u onom trenutku kad je prvi mislilac, pitajući što biće jest, postavio pitanje neskrivenosti bića“ (Heidegger, 1996:138).

Pogled Martina Heideggera na pitanje o tehnici bit će otkrivajući kao „pitanje o konstelaciji u kojoj se stječe otkrivanje i skrivanje“ za što drži da se „stječe bitstveno istine“ (Heidegger, 1996:245), a to prati iz etimologije riječi *tehnika*, koja polazi od riječi *τεχνη* (t e h n e), kojoj pridaje poietički² smisao. Tu riječ promatra u vrijeme Platona dok je često išla uz riječ *επιστημη* (e p i s t e m e), a znači „znati se snaći u čemu, razumjeti se u što. To znanje prosvjetljuje“ (Heidegger, 1996:227). Kao jedna od modernističkih zastupljenijih tematika, ovoj temi valja prići sa jednog stajališta o tehnologiji koje ukratko opisuje stanje po kojem se referiram na određene čimbenike u razmatranju ove problematike, a dao ih je Pierre Levy koji je pišući o cyberkulturi i postmodernizmu plauzibilno posložio svoja razmatranja: „Pitanje nije u vrednovanju „utjecaja“, već u prepoznavanju točaka poslije kojih nema povratka, gdje nas tehnologija tjera na privrženost i gdje nam pruža mogućnosti formuliranja projekata koji će iskoristiti njene virtualnosti i odlučiti što ćemo učiniti od njih“ (Levy, 2001). Ovdje se očituje točka napetosti gdje se odgovornost upućuje na nas, ljude, kroz čiju ćemo se vizuru

---

² „označava ljudsku djelatnost kao izvorno stvaralačku, ili još preciznije: samostvaralačku narav čovjeka. Pod time se ne podrazumijeva samo ljudski tehnički odnos prema prirodi i ljudski opstanak u svijetu, nego proces obrazovanja čovjeka za egzistenciju kao specifično ljudsku odgovornost za svijet – upravo ukoliko je on ljudski proizvod ili forma u kojoj su posredovani i priroda i kultura“ (Mikulić)

upoznati načinom na koji smo gledali tu budućnost. Iznimno je važno ne upuštati se shvaćanju tehnike kao nečega dobrog ili lošeg, jer „svako jednoznačno definiranje tehnologije je upitno“ budući da iza nje stoji „cijeli spektar ljudskih društvenih aktivnosti“ (Levy, 2001) kao i iza raznih ideja, projekata iz svih društvenih grana. Upravo zbog toga sam počeo ovaj rad s inzistiranjem na čovjeku kao misaonom subjektu. Tehnologiju ću sagledati kroz vizuru naše mogućnosti da ju ne analiziramo pogrešno i da se, preko raznih tema koje se vrte oko njenog diskursa, možemo upustiti u iščitavanje poruka koje sami sebi šaljemo

Prigodno je naglasiti kako se ne govori ni o kakvoj svrsi tehnologije ili njenoj biti već da ju se vezano za ovaj tekst, poima kao „sredstvo za zadovoljavanje izvantehničkih ciljeva“ (Heidegger, 1996:26). Očigledno je da se ne uzima bit bitka ili tehnologije kao smjer rada i odlučno to izbjegavam. No, u razlikovanju tehnofobnih od tehnofilnih stavova, tehnodeterminističkih od instrumentalnih vizija, moramo izbjeći opojmljavanje pojedinih autora kao nosioca stavova vrijednih nama za promatranje jedino iz perspektive klasifikacije po ovim kategorijama. Tako ovdje ne uzimamo Heideggera kao tehnofoba, već njegovu viziju da tehnologija postaje čovjekov cilj jer nudi otkrivanje „...da se divljanje tehnike posvuda preustroji, da jednoga dana, kroza sve tehničko, bit tehnike bitstvuje u stjecanju istine“ (Heidegger: 1996:246). Iskorištavamo je kao smjernicu u iskazivanju potrebe promišljanja društva i tehnike na odgovoran način „Jer kada se misli o tehnici istodobno se misli na okret, slutnja da može biti i neki mig ili predigra jednog drukčijeg svijeta“ (Heidegger, 1996:26). U tom smislu Donna Haraway pomoću propitivanja kiborga efektivno postiže razmatranje aktualnih i važnih društvenih problema: „Ovaj rad je argument za užitek u brkanju granica i za odgovornost u njihovom postavljanju.“ (Haraway, 1999:35). Upravo kibernetika, imaginacija tehnološke budućnosti ostavlja prostor za poimanje društvenih aktera možda čak puno uvjerljivije od sagledavanja današnjih stvari. Tu se zrcale mnoga teoretska pitanja: pozicija subjekta kao individue i kao pripadnika kolektiva, id/entitet/i, etička načela, razni apstraktni pojmovi, itd. Marija Španjić u *Libra Libera* pod pitanjem što smo naučili od Borgia o slobodi itekako dekonstruira svijest zapadnog oblika mišljenja i dovodi ga u pitanje: zar nije (Federacija kao zapadni oblik mišljenja) „... Borgu *zanijekao* slobodu nametnuvši svoj koncept oslobođenja? Zar nije i Borg jedan *oblik* slobode: nije li *nepostojanje* svijesti o slobodi konačna sloboda“ (Libra libera, 2003:52). Vidljiva je, dakle, mogućnost igre u širokoj paleti izbora algoritama koji čekaju na upisivanje.

2.1. Foucault i Deleuze – *Disciplinarna društva i društvo kontrole*

"Jednog će dana možda ovo stoljeće biti nazvano deleuzovskim" napisao je Michel Foucault u svom *Theatrum Philosophicum*-u, što je Jacques Deleuze u svom stilu popratio riječima kako je to bio "vic koji će ljude poput nas nasmijati, dok će ostali probljedjeti".³ Osim u vicevima, susret Foucaulta i Deleuzea bitan je za neka druga polja, posebno ona teoretska u kojima se njihove teorije nadovezuju, jedna drugu parafraziraju i revitaliziraju. Tako kada je riječ o izmještanju moći kroz društvene paradigme unutar povijesne rekonstrukcije (Lazzarato, 2011:163), vrlo je teško opisati Deleuzova društva kontrole bez osvrtnja na Foucaultov koncept disciplinarnih uređenja. Relevantnost ovih koncepcija posebno proživljava svoja re-aktualiziranja u današnjem življenom realitetu čiju frontu očito podrivaju nove modulacije unutar društvenih formacija. Međutim ne radi se o tome da li je stari ili novi sustav oštrije ili podnošljiviji, pitanje brige ili nade u bolje, već je pitanje pronalaženja novog oružja⁴, piše Andrija Filipović. Naime nije se dogodio skok ili iznenadni prelazak iz jedne paradigme u drugu, već je riječ o reartikulaciji moći, istom okviru, ali postepenom zamjenjivanju jednog alata drugim, rekonfiguriranju forme i logike.

Gilles Deleuze u svom eseju *Postskriptum uz društva kontrole*, daje presjek kako je došlo do prelaska iz *Foucaultovog* društva kazne, tj. disciplinarnog društva u društvo kontrole (1990). Autor uočava izlazak iz klasičnog uređenja s velikim mjestima zatvaranja gdje se vlast osigurava represivnim sistemom, s centralnim sustavom moći, u kojem Galloway primjećuje kako nije bilo teško detektirati poziciju institucionalne moći i izvorište kontrole. „Zapravo, režimi su se koristili upadljivim izgledom prostora moći kako bi održali svoju prevlast” (2004), u kojem „pojedinač neprestano prelazi iz jednog zatvorenog okoliša u drugi, od kojih svaki ima svoje vlastite zakone: prvo obitelj; zatim škola (“više niste kod kuće, u obitelji”); zatim kasarna (“niste više u školi”); zatim tvornica; s vremena na vrijeme bolnica; moguće i zatvor, najizrazitiji primjer ograđenog okoliša“ (1990). Po uzoru na Foucaultovo razmatranje zatvorenih okoliša koji funkcioniraju kao totalna mjesta, koja osim zakona, imaju organiziranu cjelokupnu prostorno-vremensku instancu, za primjer se iščitava analogna linija Hegelovog opisa strukture porodice kao kolektiva koji zahvaća punu sadržajnost razvoja

---

³ <http://danas.net.hr/kultura/gilles-deleuze-film-1-slika-pokret>

⁴ <http://pescanik.net/drustva-kontrole/>

jednog subjekta u djelu *Osnovne crte filozofije prava*⁵: „Porodica ima, kao neposredni supstancijalitet duha, svoje jedinstvo, koje sebe osjeća, ljubav, kao svoje određenje, tako da opstoji uvjerenje da se ima samosvijest svog individualiteta u tom jedinstvu kao u bitnost koja po sebi i za sebe bitkuje, da bi se u njemu bilo *ne kao osoba nego kao član*“⁶(1964, 158). S punim ispisanim pravilima, kao totalitet ima svoju društvenu ulogu i poziciju, a ujedno joj i cilj, „jest u tome da djeca, odgojena do slobodne ličnosti, budu priznata u punoljetnosti kao pravne osobe i da budu sposobna da imaju djelomice vlastito slobodno vlasništvo...“ (1964: 159).

2.2. Transformacija

2.2.1. Disciplina i panoptikon

Za disciplinarna društva su karakteristični prostori i pojmovi poput tvornice, obrazovanja, šefa, vođe, centra moći, zatvora, bolnice i ti „ograđeni prostori su kalupi, zasebni odljevci“ (Deleuze, 1990). Kako bi oslikao svoju teoriju spacijalizacije moći u disciplinarnim društvima, Foucault je preuzeo koncept panoptikona od Jeremy Benthama iz 18. stoljeća. Bentham je osmislio koncept koji bi bio primjenjiv i na bolnice, škole, sanatorije, no prvenstveno na zatvore. Foucault je ovo arhitektonsko zdanje iskoristio kako bi opisao tehnologije nadgledanja čija je primarna funkcija internaliziranje društvene discipline u svrhu poslušnosti (in)dividue. Naime, panoptikon je trebao kod zatvorenika proizvesti svijest o tome kako je neprestano izložen pogledu, što je nadalje bio faktor koji je trebao osigurati automatsko funkcioniranje moći koja se nad njim ostvaruje. Ovo ograđeno zdanje trebalo je postati aparatura za stvaranje i održavanje odnosa moći neovisno o osobi koja tu moć ostvaruje, odnosno subjekti su trebali biti uhvaćeni u mrežu moći tako da sami postanu njezini prenositelji. Jeremy Bentham postavio je načelo kako da moć bude vidljiva i neprovjerljiva, za što Foucault smatra kako je imalo za cilj automatizirati i deindividualizirati vlast, te riješiti

---

⁵ Objašnjenje zašto uzimam Hegela mi se čini nužnim za dati. Naime, vlastito slobodno vlasništvo koje on vidi kao *običajnosno razrješenje porodice*, tj. njenu zadaću, bit će mi jedan od pokazatelja na koji se način razlikuje disciplinarno društvo od društva kontrole u smjeru kojem budem uspoređivao shvaćanje promjena tehnoloških paradigmi i prijelaznog momenta iz moderne u postmodernu

⁶ Vlastiti kurziv

problem nadzora. Tako centralni opservacijski toranj u panoptikonu nije rezerviran samo za Big Brothera, već i javni prostor gdje se ne provodi tek puka samodisciplina, već discipliniramo i jedni druge na principu potpunog nadzora. Foucaultova primjena i eksplikacija funkcioniranja moći u panoptikonu prepoznata je u teorijskim raspravama kao instrumentalizirana instanca visokog potencijala za primjenu i objašnjavanje kojekakvih fenomena. No, potrebno je naglasiti kako je panoptikon i panoptičke konotacije vezane uz skopičke režime elaborirane u ovom radu, koliko god to teorija dopušta, potrebno uzeti uvjetno, kao svjesni utilitarni alat, doduše, otrgnut iz šireg Foucaultovog konteksta.

2.2.2. Kontrola i Čudovište

Foucault je primjetio svojevrсни zalazak disciplinarnog društva, ili bolje rečeno transformaciju ili mutaciju u *novo čudovište* kako ga je naslovio Berlioz, o čemu piše Deleuze:

"Foucault to nikada nije vjerovao, dapače izjasnio se u vezi s tim, kada je kazao da disciplinarna društva nisu nešto vječno. Jasno je da je mislio da ulazimo u novi tip društva. Naravno da postoji još različitih ostataka elemenata disciplinarnog društva, i toga će biti još godinama, ali mi već znamo da se nalazimo u drugačijem tipu društva, koje bi trebalo nazvati – (William) Borroughs koristi taj izraz, kontrola. Mi ulazimo u društvo kontrole, koje možemo različito definirati s obzirom na djelatnosti u kojoj ga razmatramo. Mi više nemamo potrebe, to jest oni koji se brinu za našu dobrobit, više nemaju potrebe za prostorima ograničavanja."

Deleuzova povijesna trajektorija bavi se strukturama kontrole i njenim perpetuacijama u društvenim prostorima. Kao jedno od obilježja društva kontrole on ističe krizu društvenih institucija, odnosno urušavanje svih mjesta zatvaranja počevši od doma, škole, bolnice pa do zatvora. Više se ne djeluje putem ograničavanja kretanja ljudi, već upravo suprotno putem kontinuirane kontrole i istovremene komunikacije. U društvima kontrole obitavaju neki drugi pojmovi: korporacije, krediti, zajmovi, kompetitivnost, motiviranost, tržište, poduzetnost, kako Deleuze primjećuje: „...kontrola su određena vrst modulacije, nešto poput samo-deformirajućeg odljevka koji će se neprekidno, iz trenutka u trenutak mijenjati, ili poput sita čija će mreža od točke do točke preobražavati, transmutirati“ (1990).

Na obrazovnoj razini, educiranju se ne nazire kraj; ono sada zahtijeva kontinuirano učenje i nadograđivanje znanja, dok se gotovo svugdje implementira poduzetnička retorika stalnog ocjenjivanja i evaluiranja kroz ispitne propizicije koje postaju sustav provjere znanja, a neumoljivo rivalstvo primarna motivacija koja postavlja pojedince jedne protiv drugih. Dok je disciplinarni instrumentarij na svakom mjestu započinjao iznova, kontrola ostaje kontinuirana. Ona više ne počiva na analognom principu, već postaje digitalno obilježena neodvojiva varijacija i proliferacija razlika. Gdje je disciplina djelovala kroz oblikovanje subjekta, kontrola se kontinuirano mijenjala od jednog momenta do drugog uz stalnu modulaciju. Potpis ili mjesto u registru sada postaje supstituirano lozinkama i šiframa koje kontroliraju pristup informacijama. Gdje je pojedinac nekada bio opipljivo zatvoren, ograđen sada je podmuklo kontroliran proliferirajućim nadzornim praksama. Priča počinje poprimati globalni model funkcioniranja; moguće je biti na više mjesta u isto vrijeme, primjerice od kuće obavljati poslove putem telekomuniciranja, odslušati tečajeve preko telefona, biti na uvjetnom dopustu – s prikopčanim uređajem za praćenje, sve dok se to odvija pod nadzorom. Klasične disciplinarnе ustanove poput bolnice, zatvora, škole ili vojarne preuzimaju ulogu objekta društva nadzora koje vizualnim tehnologijama premješta polje nadzora u kompletni životni i socijalni prostor. Čovjek je u svijetu visoke tehnologiziranosti ujedno i u stalnom stanju visoke kontroliranosti.

2.3. Forma u službi alata

„Određeni tipovi strojeva lako se poklapaju sa svakim pojedinim tipom društva – *to ne znači da su strojevi determinirajući, već da odražavaju one društvene forme koje ih proizvode i koriste*⁷ (Deleuze, 1990). Ovo je odlika koju bih koristio pod heiddegerijanskim pojmom *otkrivajuća*. U početku želim otkloniti iluzije, ne smatram da je njezina esencijalna uloga biti usporednim uzorkom analize društvene strukture. Ovdje je, istina, u jednu ruku tako korištena, ali u svrhu pružanja uvida u nešto značajnije. Ne samo da se određeni tipovi strojeva poklapaju s pojedinim tipom društva, već ću kasnije ukazati na proces koji omogućava funkcioniranje društva na način na koji je strukturirano. Otkrivajuća, na način da možemo uvidjeti odnos prema moći, odnos prema proizvodnji i proizvodnim odnosima koji

---

⁷ Vlastiti kurziv

su jedni od glavnih stupaca društvenog sustava kao takvog, tj. da pomoću „produktivne moći računala” shvatimo “sociopolitičku logiku našeg vlastitog doba“ (Galloway, 2004)

„Stara su društva vladavine suveréna koristila jednostavne strojeve – poluge, kolature, ure;“ kao pokazatelje jednostavne⁸ ustrojenosti društva po pitanju, kako podjele vlasti, tako i proizvodnih odnosa; „novija disciplinarna društva opremila su se strojevima koja imaju veze s energijom, uz pasivnu opasnost od entropije i aktivnu opasnost od sabotaze“ gdje se javlja automatizirana, fordovska, drastično povećana, proizvodnja, sustav nadzora i kazni...; dok „društva kontrole rade sa strojevima treće vrste, računalima, kod kojih se pasivna opasnost sastoji u blokadi, zaglavljenju (jamming), a aktivna u piratstvu ili zarazi od virusa“ (Deleuze, 1990) što simpatično zvuči u Deleuzeovoj misli: „Surfanje (everywhere surfing) je zamijenilo starije sportove“ (1990). Mora se obratiti pozornost na metodu funkcioniranja sustava. Galloway (2004) nam, prateći Deleuzea, daje opis na koji način funkcionira sistem društva kontrole tako što objašnjava sistem *distribuirane mreže*, koja se razlikuje od *centraliziranog*, ali i *decentraliziranog mrežnog sustava* u čemu će se iznaći forma koja je otkrivajuća u onom istom trenutku kada ju se uoči u različitim sferama.

2.4. Analogni jezik u transformacijama

Naglasak kod bavljenja teorijom novih medija je ne upadati u determinističke zaključke utjecaja bilo na tehnologiju, ili od tehnologije. Ono što je važno kod analize medija je promatrati strukturu ponašanja i doticaja tehnologije i društva. Postoje mnogi primjeri po kojima se može promatrati pokušaji ukazivanja prožetosti kulture i tehnologije gdje se ne bavim pitanjem ispravnosti ili neispravnosti, kako tvrdnji, tako ni metoda.

Dakle, kao što je spomenuto, Galloway opisuje tri tipa mreža: centralizirane, decentralizirane i distribuirane. Naime, „komunikacija općenito putuje jednosmjerno i unutar centraliziranih i unutar decentraliziranih mreža: od središnjeg stabla prema radijalnim listovima” (2004), a razliku autor opisuje u sljedećem obliku:

---

⁸ Pri čemu se ni slučajno ne smije pomisliti na gradaciju primitivno-napredno u smislu progressa (Čolić)

„Centralizirana mreža se sastoji od jedne središnje energetske jedinice (hosta) na koju su spojeni radijalni čvorovi. Centralna je jedinica spojena sa svim satelitskim čvorovima koji su povezani samo sa središnjim čvorištem. Decentralizirana mreža, s druge strane, ima višestruke središnje hostove, svaki sa svojim skupom satelitskih čvorova. Satelitski čvor može biti povezan s jednim ili više hostova, ali ne i s drugim čvorovima“ (2004). Sustav pomoću kojeg će se analizirati suvremena društvena logika je nešto drugačiji i svojstveniji je, ipak, Deleuzeovom društvu kontrole:

„Nijedna jedinica u distribuiranoj mreži nije ni središnji niti satelitski čvor – nema ni debla, ni listova. Mreža ne sadrži ništa osim inteligentnih sustava krajnje točke koji su samoodređujući, a omogućava svakom sustavu krajnje točke da komunicira s bilo kojim hostom kojeg izabere. Kao rizom, svaki čvor u distribuiranoj mreži može uspostaviti direktnu komunikaciju s drugim čvorom, a da se ne mora javljati hijerarhijskom posredniku“ (2004).

U ovoj konstrukciji se nadiru sintagme raznih sloboda koje se često zazivaju legitimitetima nadolazećih, ili već zaživjelih sustava. Naočigled je da smo svi slobodni upuštati se u razne interakcije s društvenim subjektima, „no, da bi komunikacija započela, dva čvora moraju govoriti istim jezikom. To je razlog zbog kojeg je protokol važan. Zajednički protokoli su ono što definira okružje mreže – tko je s kim povezan“ (2004), a protokoli su „vrlo formalni; odnosno, oni enkapsuliraju informaciju unutar tehnički definiranog omotača, a istovremeno ostaju relativno indiferentni prema sadržaju te iste informacije. Gledan kao cjelina, protokol je distribuirani sustav upravljanja koji omogućava postojanje kontrole u heterogenom materijalnom okružju“ (2004). Taj protokol je forma koja se iščitava kod mnogih teoretičara. Katarina Peović Vuković se dotiče pitanja „anarhičnosti interneta“ koja nam pruža legitimitet u ustrajnosti detekcije sveprisutne kontrole nasuprot općeprihvaćenom stajalištu individualne slobode:

„Pretpostavljam da je ono što doprinosi krivom shvaćanju (da je Internet kaotičan, a ne visoko kontroliran) to što se protokol bazira na proturječnosti između dva suprotstavljena uređaja: jedan uređaj distribuira kontrolu iz korijena u autonomna mjesta, a drugi uređaj

usmjerava kontrolu u *čvrsto definirane hijerarhije*⁹. Napetost između ta dva uređaja – dijalektička napetost – stvara pogodnu atmosferu za kontrolu pomoću protokola¹⁰

Tako u društvima kontrole neće biti bitan ni potpis ni broj koji su u disciplinarnim društvima imali moć označavanja individue i njene pozicije u masi. U društvima kontrole će zavladatai zakon koda, odnosno lozinke, koja ima ulogu polupropusne membrane odlučujući o podobnosti, odnosno nepodobnosti odabranih s tim da se naglasak pomjerio sa značenjskih atributa. Unutar distribuirane mreže postoje protokoli koji uređuju sastav tekućih informacija. Kako imaju visoku osjetljivost na formu prijenosa, odnosno kontrolu pri tome da su *informacije unutar tehnički definiranog omotača*, pojavljuje se svojevrsna *tolerancija* ili ignorancija samog sadržaja. U kasnijoj ćemo analizi doći do susreta različitih paradigmatičkih mjehura, različitih značenjskih postulata, s toga je ovdje potrebno ukazati na logiku koja dopušta takav razvitak situacije kako bismo bili u mogućnosti razumjeti isto.

Valja nam slijediti transkodirane postavke disciplinarnih društava i društva kontrole u improviziranu tablicu koristeći isključivo Deleuzeove riječi:

Tablica 1.

<i>Disciplinarna društva</i>	<i>Društva kontrole</i>
Centralizirana i decentralizirana mreža	Distribuirana mreža
Visoki/niski troškovi Tvornica	Utvrđivanje tečajnih razlika Korporacija

⁹ Moj kurziv

¹⁰ Alexander R. Galloway: Kako kontrola opstoji nakon decentralizacije (prvo poglavlje studije Protokol, How Control Exists after Decentralization, MIT Press, 2004; hr. prijevod: Zbornik Trećeg programa Hrvatskog radija, ur. K. Peović Vuković i B. Ružić, 2011.)

Krtica	Zmija
Pojedinci, individualci / Mase	Dividualci, podjeljenici / Tržišta, uzorci
Dugotrajna, beskrajna,	Kratkotrajna, povezana,
Diskontinuirana	Kontinuirana
Potpis, broj	Kòd, lozinka (Deleuze, 2004)

Tako postavljeno, disciplinarno društvo se transformiralo u društvo kontrole u kojem je retorika korespondentna mehanizmima kontrole koji su u mogućnosti da fiksiraju poziciju bilo kojeg elementa u bilo kojem datom trenutku. Autor spretno uspoređuje s ova dva tipa društva i pripadajuća značenja simbolike životinja – krtica, kao metafora za disciplinirano kolanje novca u stabilnim valutama koje svoju težinu, legitimitet, oslanja na rezerve zlata koje su „sakrivene na sigurno ispod zemlje“; i zmija kao „kontrola zasnovana na promjenljivim kursevima, modulacijama koje zavise od šifri koje postavljaju procentualne uzorke za razne valute“¹¹. Prigodno je povući paralelu i uvidjeti prelijevanje navedene ideje na razne društvene sfere u kojima susrećemo razne pojmove koji mogu biti od pomoći u kristaliziranju izrečenog poput procesa digitalizacije ili molekularizacije, u kojima dolazi do kvantificiranja rascjepkanog niza koji se sastoji od pojedinačnih stavki koje bivaju depersonalizirane, i time po Deleuzeu dolazi do *dividualizacije* koja postoji unutar uzoraka, tj tržišta. „Konvertiranje kontinuiranih podataka u numerički tip reprezentiranja naziva se digitalizacija. Digitalizacija se sastoji od dva koraka: uzorkovanja i kvantizacije“ (Manovich, 2006: 140), gdje je uloga uzorkovanja da kontinuirane podatke pretvara u razdvojene podatke kako bi im se „kvantizacijom pripisala numerička vrijednost. Učestalost uzorkovanja se naziva rezolucija“ (isto). Adorno tvrdi da je budućnost glazbe neizvjesna u tom smislu da koliko god se glazba

¹¹ <http://pescanik.net/drustva-kontrole/>

želi okrenuti svom poretku, ne može izbjeći svjetski poredak (2007). Klasični pojam glazbe obuhvaća zvučne obrasce koje prepoznajemo dok slušamo, a u 20. st. se taj disciplinirani zvuk raspada na pojedinačne zvukove (zabilješke s predavanja Nova glazba). Značajna i simptomatična je pojava minimalizma u glazbi, gdje dolazi do ponavljanja minimalne dionice, da bi se finalizirala u opetovanom ponavljanju i tako činila cijelu dionicu sastavljenu od kratkih, zasebnih dionica. Danas je moguće rastaviti tonove, pri čemu su prisutne dvije vrste produkcija:

1. Elevacija/sampliranje,
2. kreativna metoda, tj. apstrakcija.

Izumljen je MIDI, način svođenja glazbenih djela na skup binarnih podataka. MP3 je prvi oblik potpuno numeričke glazbe, a prenosi se virtualno; nemoguće ga je zaustaviti (isto). Poveznica se jasno vidi s uzorkovanjem i opetovanim ponavljanjem. U uzorkovanju, imamo razjedinjavanje na njezine proste faktore, tj na početno stanje, kako bi im nadalje utvrdili pojedinačnu vrijednost. Adornova teza je da se ponavljanjem dolazi do standardizacije, gdje drži da su standardizirani detalji - skrivena mjesta lažnih efekata¹² (2007). Ukoliko se ti mikroprocesi ponavljaju i svojstveno ih je detektirati ne samo u procesima tehnološke i glazbene digitalizacije, već i ostalim društvenim postulatima, na tragu smo zanimljive ekspedicije koja nam predstoji.

Navedeno su obilježja transformacije oblika uređenja, ne samo proizvodnih odnosa, već, uzima se u radu, širokog spektra društvenih fenomena. Zbog toga je važno napomenuti i vezu između formativne usporedbe logike protoka novca s navedenim. Ta korespondencija u formi društvenih uvjeta ne označava i istovjetnost društva ili društvenih manifestacija. U sljedećim ćemo poglavljima u svrhu proširivanja analize, obratiti pozornost na analogni jezik kod spomenutih obrazaca te ih usporediti s logikama koje su nam važne za kompletniji uvid društvenih uvjeta i detekciju kakvim se prostorom subjekt kreće te njegove mogućnosti unutar nj. Na redu je dekonstrukcija binarnosti opozicija dvodobnog takta modernog i postmodernog doba pomoću kojih ćemo iznalaženje tehnologije moći, koje smo pratili u prethodnim poglavljima, približiti snažnim teoretskim sučeljima. Važno je napomenuti kako se u sljedećem poglavlju ne iščitava cjelokupna značenjska analiza pojedinih razdoblja. Dolazi do

---

¹² Kasnije će se mjesta lažnih efekata dovesti u korelaciju s pojmom *ne-mjesta* Marca Augea

razabiranja potrebnih karakteristika koje će služiti u svrhu detekcije analognog jezika u usporedbi transformacije društava (disciplinarno i kontrole) s iznalaženjem razlike u dihotomiji moderno – postmoderno.

3. Moderna – postmoderna

Pokušat ćemo, dakle, uočiti analogiju među dihotomijskim paradigmatama, imajući Deleuzeovo usmjerenje na umu. Problem postmoderne (njen odnos spram moderne) nakon svega rečenog pokazuje da postmoderna upravo nije ono što joj uobičajeni nesporazum podmeće: anti-moderna, trans-moderna. Termin, doduše, gotovo neminovno predočava to shvaćanje.

„Kao što je moderna imala svoje heterotopije zla u konclogorima čiji je paradigmatički predstavnik bio Auschwitz, tako i postmoderna ima svoje heterotopije čijeg predstavnika možemo imenovati kao parodiju, karikaturu i izrugivanje vladavini prava, a to je zloglasni logor Guantanamo Bay¹³. Ovom tvrdnjom nedvosmisleno želimo pokazati, ne samo to da Velike pripovijesti imaju svoj Auschwitz nego, kroz sve ono što smo do sada naveli i pokazali, da i male pripovijesti imaju mnogo svojih malih Auschwitza“ (Gunjević, 2007: 240)

Tu se vodi rat s primjerom magije pogrešnog imena koja se sastoji u tome da se nešto diskreditira time što će se trajno označiti pogrešnim imenom. Ali očigledno je da ta magija nema pokriće u samom predmetu. Postmoderna koja bi se mogla odrediti kao nastavak, *znanstvene, umjetničke i književne avangarde* ovog stoljeća, prije je pro-moderna, nego anti-moderna. Uobičajeno suprotstavljanje moderne i postmoderne stoga treba usmjeriti na povezivanje obje. Osnovni sadržaj postmoderne, pluralitet, propagirala je već sama moderna 20. st, i to upravo njene vodeće instance kao što su znanost i umjetnost. U postmoderni se potreba moderne ostvaruje u širini stvarnosti. Otuda postmoderna po sadržaju nije nipošto anti-moderna, a po obliku naprosto trans-moderna, već nju treba shvatiti kao ezoteričnu, skrivenu formu ostvarenja nekad ezoterične moderne 20. st. Otuda, također, može se reći: ona je zapravo radikal-moderna, a ne post-moderna. Također, postmoderna kao njen oblik

---

¹³ B. Gunjević, O nasilju i teroru velikih i malih pri/povijesti

transformacije pripada moderni. Moderna je supstantiv, a *Postmoderna* samo označava formu kako tu modernu danas treba ostvariti.

3.1. Moderna

Premda se vrlo teško u kronologijskom poretku može odrediti moment gdje počinje, a gdje prestaje duhovno nasljeđe koje nazivamo Modernom te moment kada Postmoderna stupa na scenu svekolike pozadine, najutemeljenijim početkom modernog svijeta uopće treba se smatrati Francusku građansku revoluciju 1789. i sve posljedice koje je imala na oblikovanje moderne građanske strukture svijesti. To se može sasvim uvjerljivo ovjeriti ako se uzme u obzir da je velika građanska revolucija u radikalnom projektu prosvjetiteljstva, kojim se utemeljuje moderno promišljanje uloge i poslanja novovjekovnog čovjeka, donijela presudni zamah prema emancipirajućem *izlasku čovjeka iz samoskrivljene nezrelosti*¹⁴. Čovjek je jednostavno dobio ovjerenu osnovu na kojoj je mogao vlastitu sudbinu preuzeti u svoje ruke.

No, već u ovim pobjedonosnim nadama u opći procvat čovječanstva pod sigurnim i jedino pouzdanim vodstvom Uma, Moderna je nosila i sjeme sumnje u bespogovornost upravo proizvedenih samoutemeljujućih načela. Uzimajući čovjeka kao biće primarno predodređeno njegovom racionalnošću, optimizam Moderne zanemario je njegovu duboku ukorijenjenost u svijet nagonskih reakcija, svijet prirodnih bića i svih atavizama kojima se čovjek sve do današnjih dana nije uspio izmaknuti. Slika koju je prosvjetiteljstvo željelo nametnuti - ona u kojoj je ljudsko biće na sigurnom putu racionalnog oslobađanja iz predestinirajućeg *zagrljaja prirode*, na putu preuzimanja sudbine u vlastite ruke - jednostavno nije odgovarala zbilji povijesnog razvoja ljudskog roda u posljednje dvije stotine godina. Protagorina¹⁵ *homo mensura*, je pokazivala svoju tamnu stranu, a projekt prosvjetiteljstva po svojoj je najdubljoj logici pokazao sklonost prema raznim oblicima totalitarizma i teroru koji je često proizlazio upravo iz najvlastitijih načela Uma.

---

¹⁴ Immanuel Kant (1724. – 1804.), njemački filozof novovjekovlja, definira prosvjetiteljstvo kao izlazak čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti.

¹⁵ Protagora (481. - 420. p.n.e.), predsokratovski filozof, poznat kao učitelj retorike. Pripisuje mu se izreka *homo mensura*, odnosno, o čovjeku kao mjeri svih stvari.

3.1.1. „Doba ideologije“

Doba koje je uslijedilo nakon Francuske revolucije John Schwartzmantel imenuje *dobom ideologije* (2005). Autor prepoznaje novo teoretsko poprište koje doživjelo svoj vrhunac na različitim razinama pod utjecajem širokih intelektualnih i umjetničkih pokreta kao i znanstveno-tehnoloških. Ljudsko biće je na putu racionalnog oslobađanja te je uvjerenje u cjelokupnu promjenu društva karakteristika svih modernističkih pojava. Mobilno društvo daje optimističku viziju planetarnih dosega, što se izražavalo u dominantnim tematskim stupovima moderne koje autor ističe kao temelje društvenog konteksta u kojem su moderne ideologije nastale:

1. Rast industrijske proizvodnje kroz nove proizvodne procese
2. Stvaranje država – nacija
3. Klasna politika (Schwartzmantel, 2005)

U domenama društvene i političke misli poprište ideoloških borbi je rasplamsano. Prisutne su određene pretpostavke svojstvene diskursu moderne unutar koje su proizašle ideologije koje su okupirale cjelokupni društveni prostor. Schwartzmantel ih prepoznaje u glavnim skupovima: konzervativizam/nacionalizam i liberalizam/socijalizam. Njima zajedničko je da postoji stup zajedničkih osnovnih i usklađenih principa prema kojima se sukladno mogu i dogovoriti pravila i zakoni. Pouzdanje u uspjeh totalne ideje pruža uvjerenje u premostivost mogućih problema u ostvarenju željenog tipa društva, a k tome postoji činitelj preobrazbe, koji je sposoban provesti transformaciju. Kao *metadoba*, pruža redefiniciju uloga te promišljanje kulturnih identiteta u skladu sa svojim predznakom. Sintagme koje su zaokupljale pozornost u javnim i političkim diskursima, ostavljaju posljedice do danas te shodno tome, nezaobilazna je fokusacija na iste. Neki od današnjih tematskih žarišta, uporište naravno pronalaze ovdje. Demokracija, emancipacija, napredak, republika, nacija-država, kolektiviteti, građanstvo, civilno društvo, javna sfera, društveni pokreti tematske su jedinice transformirajuće prirode koje su dobile afirmaciju i postaju temeljima društvene stvarnosti. Za međusobni konsenzus bila je predviđena arena javnog mnijenja koje je trebalo biti misleći subjekt vođeno racionalnim promišljanjem, s intelektualnim i razumnim prefiksom. Položaj

predviđen za svakog društvenog subjekta ipak nije doživio svoju svrhu. Jurgen Habermas uviđa kako je javni interes vrlo brzo zamijenila politička sfera koja je lako manipulirala masom koja je, ipak, imala više odliku potrošačke, negoli kritičke kulture. Javno mnijenje je trebalo imati ulogu posrednika između društva i nositelja moći (Schwartzmantel, 2005) ulogu katalizatora u tom procesu je preuzela sintagma *civilnog društva* koje je bilo društvo napretka civilizacije, rasta proizvodnje, napretka umjetnosti, znanosti i građanskih manira te kao takvo bilo je „oslobađajuća snaga i preduvjet demokracije“ (Schwartzmantel, 2005: 97) Civilno društvo je trebalo funkcionirati kroz *suveren narod* koji ima političku težinu, jer kao takav tvori političku jedinicu - državu. U tom pogledu moderna ideja nacije-države se činila revolucionarnom utoliko što je zahtijevala decentralizirani protok moći, odnosno, da akteri društvenog života na jedan od načina budu i akteri moći.

Zaobličene ideje koje su zahtijevale pokoravanje političkom sistemu, sadržavale su svoje totalitarne predznake strpljivo čekajući vlastito ustoličenje. Možebitno je ublažena kritika uvaženog autora sposobna pretrpjeti koaliciju s analizom disciplinarnog društva s kojom dobivamo uvid u kretanje pozicije moći. Ideologiju se promatra širokom definicijom kao „konceptiju koja podrazumijeva općenite stavove o načinu organizacije društva“ (Schwartzmantel, 2005 : 83), no, kako bismo bolje razumjeli pojedine ideološke prizme koje su problematične upravo onoliko koliko za sebe tvrde da donose blagostanje, promotrit ćemo ih kao zahtjev za apsolutnim ciljevima koji zahtijevaju homogenu skupinu ljudi, koji, ukoliko dolaze do političkog prava, dolaze isključivo kroz grupnu, indetitetsko-poistovječenu skupinu. Van Dijk ih je formulirao kao „uvjerljive, hegemonističke ideje što ih podčinjene skupine prihvaćaju kao dio svog općeprihvaćenog poimanja naravi društva i svojega mjesta u njemu” (2006, 31). Prethodni sustav je na jedan surovi način podređivao mase pod palicu apsolutnog vladara. Moć je kroz intelektualne poklike za društvom u kojem će narod imati priliku sudjelovati u državnoj strukturi, doživjela decentralizaciju distribucije, mada, usudio bih se bez zadržke okarakterizirati malignom uslugom. Kroz pokrete i buntove izražavala se nepokoriva želja za raspodjelom moći kroz različite javne ustanove kojima je u tom slučaju jamčena autonomnost i suverenost (sveučilišta, sindikati i dr). Reprezentativna decentralizacija determinirajućeg pojma društvenog aparata nam omogućava da vidimo poveznicu Schwartzmantelove misli kako se i samu Modernu kao takvu treba gledati kroz prizmu ideološkog predznaka. Ukoliko je „moć suverena“ (Foucault, 1994:40) predstavljala centralizirani protok moći, suverena država bi trebala predstavljati decentralizirani odnos iste.

Vladavina suverena se oslanjala na totalno nasilje, a *suvereno društvo*, društvo moderne, u svoje aparate involvira nove tehnologije. Tehnologiju discipline i biomoći (Krivak, 2008:68).

3.2. Postmoderna

„Prvobitno, prostori odvajanja namijenjeni su jednoj nepoželjnoj skupini, a zatim socijalnom miksu. ... Ta simbolična prostorna ekskluzija luđaka opstat će do naših dana s tom razlikom, navodi Foucault, što će „nekada vidljiva tvrđava reda sada postati zamak naše svijesti“ ((1980b:21-22) u (Stanić, Pandžić, 2012:22)).

Postmoderna publika vjerojatno je u mnogočemu doživjela svojevrsnu vrstu šoka, provokacije ili iznenađenja. Posredstvom novih tehnologija i ubrzanih globalizacijskih pokreta došlo je do izranjanja nove paradigme na svim poljima življene kulture, od književnosti, preko umjetnosti do socijalnih praksi koje su utjecale i na koje je utjecao novi ekonomski poredak. Naravno, to se nije dogodilo u tako kratkom vremenskom periodu, naglo i kristalizirano kako bi posredstvom ideološkog kapitalističkog diskursa moglo zazvučati. Iako su teorije postmodernizma¹⁶ formulirane osamdesetih godina prošlog stoljeća na osnovu povijesnih i kulturalnih iskustava zapadne Europe i sjeverne Amerike, još uvijek nisu riješeni prijepori oko samog termina "postmodernizma". Naime, koncept je to koji u startu pati od semantičke nestabilnosti jer sadrži u sebi upravo ono što želi prevazići, a to je modernizam. Za razliku od modernizma, postmodernizam anticipira pluralizam individualnih koncepata i teži otvorenim, zaigranim, disfunkcionalnim i nezavršenim formama predstavljajući diskurs fragmenata u svim domenama. Publika je ponovo pozvana na komuniciranje s umjetnikom, ruši se autoritet istog, istražuju se inkompatibilnosti različitih žanrova, ukazuje se na anomalije stilova, propituju se granice, i ponovo postavlja vječno pitanje koja je razlika između *visoke* i *niske* kulture.

„Postmodernizam je višeslojan, kompleksan fenomen koji vjeruje u slučajnost, razigranost i arbitrarnost te podriva svaku ozbiljnost. Autonomna značenja ne postoje, već u najboljem slučaju samo u kontekstu. Materijalna stvarnost postala je neuhvatljiva, nestvarna, preplavljena površnim digitalnim slikama koje simuliraju realnost te je pretvaraju u

---

¹⁶ Postoji mnogo teorija koje objašnjavaju vrijeme i formu postmodernizma, ovdje navodim jednu od njih, Huyssenovu

hiperrealnost. Postmodernizam je iracionalan, paranoidan i shizofren, poigrava se sviješću, pamćenjem i pameću. Umjesto kauzaliteta i kronologije, na snazi su sinkronicitet, paranormalnost i apsurd¹⁷

Nesumnjivo, postmoderna je shvatljiva kao odrednica, ali, naprotiv, nejasna kao koncept. To ne znači da je postmoderna nekakav *šablonski pojam*. Stvar je daleko kompliciranija da bi se mogla riješiti takvim etiketiranjem, i suviše sadržajna da bi dobro učinio onaj koji bi se od nje tako lako distancirao.

Postmoderna signalizira proces višestrukog preokreta. Riječ je o promjeni ne samo u području znanosti ili umjetnosti, već ju je primjereno uočiti na što više događajnih referenci. Time bismo bili bliže željenim ciljevima. Promjene od industrijskog, proizvodnog društva u postindustrijsko društvo usluga i postmoderno društvo aktiviteta, ekonomski prelazak sa globalnog koncepta na strategije različitosti, strukturalne promjene komunikacija uslijed novih tehnologija, novo znanstveno zanimanje za nedeterminirane procese, za kaos i fraktalnu dimenziju, filozofsko napuštanje rigoroznog racionalizma i scijentizma i prijelaz ka mnoštvu konkretnih paradigmi, sve su to procesi koji pokazuju značajna odstupanja u odnosu na poziciju moderne. Primjeri bi se lako mogli proširiti od ekološke svijesti preko novog feminizma i pojedinih regionalizama sve do ponovnog prisvajanja ezoteričke tradicije i do priznavanja alternativnih praksi u medicini. Ta stvarna i misaona *iskalupljanja* u odnosu na modernu moraju se shvatiti ozbiljno. Istina, njih ne treba preuzeti bezrezervno, već se ona moraju shvatiti kritički, a to znači razlikujući ono što je načelno ispravno od onog što je komično preuveličavanje. Tehnologija za provođenje komičnog preuveličavanja, uobičajeno, pokazuje svoj sadržaj u svojoj formi. Tehnologija *političke korektnosti*, koja za rezultat ima poticanje *lažne svijesti*¹⁸, aluziju na toleranciju, multikulturalnost u altruističnom ispunjenju i sl. Pojam kojim se u reportaži o jazz koncertu na hrvatskom radiju, javnom servisu, u izvještaju o događaju dvojice glazbenika, koriste sintagme *Afroamerikanac i bijelac*.

U tu svrhu treba, stoga, s one strane ishitrenog etiketiranja, napokon rekonstruirati genealogiju izraza *postmoderna* i pratiti njegovo kretanje preko različitih struka kako bi se

---

¹⁷ <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=324721>

¹⁸ Pojam iskorišten u svrhu ove ideje, izbjegava se aludiranje na marksističko značenje. Korištenje istog zahtijevalo bi pitanje *prave, istinske svijesti*, a čiji odgovor nije interes u ovome radu. Barem ne u ovoj formi.

upoznala širina palete te pojave, ali prije svega i da bi se, s one strane statistike odrednice postmoderne, dobio i sačuvao pojam postmoderne u odnosu koji ovdje trebamo. Napor oko pojma postmoderne i količine misli koje spajamo uz nj ne ide samo za tim da pokaže da doista postoji suglasnost postmodernih pojava u najrazličitijim područjima djelovanja, već i da krene u spajanje jedne cjelokupne slike koja time nudi preciznije poglede na probleme.

3.3. Radikal moderna

Nakon potvrde postmoderne kao ne – čistog pojma, trebalo bi se zainteresirati za jednu, već spomenutu situaciju. Kako je postmoderna šaroliki pojam koji se baca svuda uokolo, mora se priznati opstojanost moderne u njoj, kao što to i ime govori. Sukladno tome, Jameson primjećuje kako postmodernizam na globalnoj razini nužno postaje hibridni postmodernizam. Jedna je od sveprisutnih paradigmi postmodernizma i ona hibridnosti. U pitanju je miješanje različitih prostorno-vremenskih tokova i preklapanje različitih modusa proizvodnje. Kod hibridnog postmodernizma, uz moderne i postmoderne elemente, paralelno egzistiraju i predmoderni. I tu će jedan od zanimljivih zaključaka biti kako je više riječ o prostornom proširenju nego vremenskom slijedu (Zabilješke s predavanja). Uslijed silne hibridnosti, pojma koji obuhvaća postmodernu, križaju se i pojmovi nedovršenih procesa raznih ideja. Kasnije ćemo vidjeti koji alati su prisutni u istovremenom postojanju u više ideoloških tvorevina. Jedna za lako uočiti karakteristika koja će biti promatrana u radu je kriza poistovjećivanja s kolektivnim identitetima i uopće, formiranje kolektivnih zajednica. No, i prije toga moramo otkloniti primisli da je uopće moguće promatrati društvenu/e ne/zbilju/e smještajući je/ih u jedno, teoretski omeđeno doba. Gledano iz geopolitičke atmosfere, može se formulirati tako da «se prostorna razdioba na tri svijeta (Prvi, Drugi i Treći) izbrisala tako da stalno nalazimo Prvi svijet u Trećemu, Treći u Prvome, a Drugi skoro uopće nigdje» (Hardt i Negri). Možemo i ustvrditi da govorimo o istome. U istim trenucima svjedočimo raznim hibridima, jedan od, već sada istrošenih, predstavlja kapitalističko eksploatiranje socijalističkih ideala – odjeća s tiskanim vođama revolucije, usklađivanje cijena s tržišnom logikom kapitala mnogobrojnih punktova koji propagiraju ideološke stavove dijametralno suprotnih polazišta i sl. Prethodna analiza nam je omogućila da pomoću analognog jezika pratimo transformaciju tehnologije moći kroz dva imenovana tipa društva: disciplinarno i društvo kontrole. U trenutku kada postmoderna veliča pad ideologija, velikih priča, događa se

svojevrsni obrat. Dva tipa društva kojima će usporedba donijeti na razumijevanju, odgovaraju ovoj podjeli, na moderno i posmoderno, koliko god izraz *ta podjela* nije odgovarajuća u ovoj situaciji. Jer, podvlačimo, u podjeli se u stvari promatra tehnologija moći i njena transformacija, koja se odvija analognim metodama te su upravo s te instance ova doba nepodjeljiva. Zahvaljujući takvoj aparaturi, možemo sa sigurnošću izokrenuti ustoličenu paradigmu Francisa Fukuyame o kraju ideologije (Fukuyama, 1994) koja se zbilila padom Sovjetskog Saveza i time posljednje na sceni – Marxove ideologije. Katarina Peović Vuković navodi Žižekovo slaganje s Fukuyaminim izvodom u momentu da se uistinu jest nešto promijenilo. Žižek formulira izraz *cinične ideologije*¹⁹ kako bi opisao istodobno gibanje subjekata vođenih dvostrukim saznanjima. „Subjekti danas, tvrdi Žižek samo umišljaju da ne vjeruju zaista u svoju ideologiju, dok ju unatoč toj imaginarnoj distanci, nastavljaju prakticirati“ (Peović Vuković, 2014:20). Deleuze, da se podsjetimo, konstantira kako se nalazimo u određenoj prijelaznoj fazi gdje su još na životu elementi disciplinarnog društva i društva kontrole, a vjerujem da bi se složio, i društva vladavine suverena. Ovom prilikom bih intervenirao i ukazao kako je trenutno najkorisniji upravo moment prijelaza budući da izmiče uhvatljivim točkama koje ga obuhvaćaju i prigušuju. Ukoliko dopustimo semantičko prelijevanje, u daljnjem djelovanju, moći ćemo promatrati fenomene kroz prizmu moći. Bit ćemo u mogućnosti prići bliže, odmaknuti se dalje, obilaziti, šuljati se i pri tome ostati skriveni. Ukoliko smo dobili potrebni alat, koristit ćemo ga u produbljivanju uronjenosti u sustav/ sustava-u. Obavija li nas jedna ideologija, ili više njih, naposljetku nije važno. Forma je oznaka.

---

¹⁹ Izraz je izveden iz Sloterdijkove definicije „oni znaju ali svejedno to čine“ iz studije *Kritika ciničnog uma*

4. Human Reich²⁰

Kada je u pitanju suverenost nacija-država, ona se ne može uspoređivati s izvornim mislima kakva je trebala biti kao što je bila zamišljena gledajući stoljeće ili dva unatrag. Michael Hardt i Antonio Negri ovaj prijelaz vide kao prijelaz na novu logiku moći. Sukladno gore rečenom, teoretska misao jedne struje mislilaca ide istim tokom. Primjećuje se bliskost iznalaženju novih pojmova za suvremene situacije u kojima se nalazimo. Tako će Hardt i Negri prepoznati nove odnosi moći i njene tokove te uvesti pojam Imperij (2003, 7-8) razlikujući ga od imperijalizma sukladno primjećenoj transformaciji koju smo netom spominjali. Prilažu kritiku kako je uslijed spoja kapitalističke korporativne politike i neoliberalne ideologije došlo do opasnije dominacije koja se disperzirala te ne djeluje više iz jednog centra. Moć je umrežena te djeluje na transnacionalnoj razini i ne podliježe granicama u modelu nacija-država, ali ih istovremeno koristi i kao takve, nacionalne države im služe samo kao: „instrumenti za bilježenje tijekova roba, novca i stanovništva koje one pokreću“ (Hardt i Negri, 2003: 39). Možebitno je Foucault zahvalniji i iscrpniji, posebice u kooperaciji s Deleuzeom, kad se dotičemo detalja oko transformacije označenih nam sustava. Dakako da je u momentu razmatranja pozicioniranja moći i dominacije u društvenom sustavu zahvalno koristiti različita viđenja teoretske borbe. Zazivanje istog se koristi u cilju komparacije momenta s hartinegrijevskim opažanjem kako se moć raspršila, disperzirala, umrežila i, kako Deleuze i Krivak zaključuju, nema više čvrsto središnje čvorište, ili, nema više velikog brata već mnoštva malih sestara koje kanaliziraju istu (Krivak). Imperijalizam kao paradigma moderne stoji nasuprot Imperiju, paradigmi postmoderne, disciplinarno društvo nasuprot društvu kontrole, Veliki brat nasuprot malim sestrama, fordizam nasuprot toyotizmu, masovna unifikacija nasuprot partikularnoj pseudoindividualizaciji, kolektiv nasuprot skupu jedinki. Proizvodno tržišna logika uvelike ima utjecaja na društvenu konstrukciju u praktičnom i teoretskom smislu. Često se, čak i u „ne-metanasaracijama“, ekonomskoj politici daje primat i apsolut u objašnjavanju društvene sfere. Uistinu, logička svijest prati proizvodni sustav, ali ipak, nije determinirana njime. Ona bi bila skup svega nečega, dok se proizvodne aktivnosti i proizvodna logika, tek promatraju kao odraz! društvene konstrukcije koja pak, proizlazi iz transformacije i drugih uvjeta i mnogo kompliciranijih odnosa. Ovdje, također, proizvodna

---

²⁰ Damir Avdić – koristi simptomatičan spoj sintagmi *Human rights* i *Treći Reich* kreirajući tako novi koncept implicirajući fokus na formu paradigmi

logika nije samostojeći pojam kao ni društvo, već stoji ovisna o mnogim drugim varijablama. Kada autori tvrde kako „Imperij predstavlja paradigmatički oblik biomoći“ (2003, 10) čudesno se kristalizira put natrag prema Foucaultu i njegovoj aparaturi biotehnologije i homolognih pojmova. U viziji Hardta i Negrija *paradigmatički oblik moći* predstavlja strategija kojima je cilj utkati se unutar ljudskih odnosa i djelovati na njih kulturno-ideološkom preobrazbom. Sirova sila u obliku represivnih aparata nije dovoljna za podređivanje tolikog broja ljudi i stoji pitanje je li uopće ikada i bila. Ideološku kontaminaciju prostora su koristili i koristit će. Sada ćemo promotriti neke od tehnika provedbe navedene borbe za označavanjem.

4.1. Biomoć

Niz strategija koje imaju za cilj doprijeti do suštine ljudskih odnosa i utjecati na njih eventualnom kulturnom preobrazbom je ozbiljno popraćeno od različitih autora te je teoretsko uporište prigodno oplemeniti proširivanjem, ili prigodnije rečeno, upotpunjavanjem hegemonijom Antonia Gramscia²¹ ili pak Foucaultovim izvedom pojma biomoći koji se izvodi kao „...skup mehanizama kroz koje osnovne biološke osobine ljudske vrste postaju objektima političke strategije, opće strategije moći...“ ((Foucault, 2009a:1) u (Stanić, Pandžić, 2012: 240). Biomoć kao takva, „posjeduje kontrolu nad svim procesima i karakteristikama ljudskog života, svih razina i intenziteta, primjerice od demografije do vlastitog zdravlja pojedinca“ (Krivak, 2008:55). Premda se ponekad čini da je moć imovina *vladajućih klasa*, preciznije bi ju bilo odrediti strateškim terenom u kojem se ukrštaju nejednaki odnosi. Ona generira društveni diskurs *zbilje* koji ustoličava načine na koje pripadajuća grupa promatra istu. Strategija kojom se opisuje na koji način biomoć funkcionira u ovakvoj interpretaciji je *biopolitika*, a Foucault ju izvodi kao „način na koji je od 18. stoljeća naovamo pokušavano da se racionaliziraju problemi što ih državnoj praksi postavljaju fenomeni svojstveni skupu živih

---

²¹ Antonio Gramsci kao jedan od upečatljivijih marksističkih mislilaca ponudio je ideju kulturne hegemonije. Alat kojim kapitalistički sustav održava moć izbjegavajući represivne aparate iako je veliki jaz na relaciji dominantnih i dominiranih. Kapitalistička vizija suptilnim načinom postaje *skup pravila i procedura* prihvaćenih kao opće dobro od strane naroda. Ona, kao ideologija, nosi cijeli niz uvjerenja koja budu nametnuta ljudima u obliku društvenog konsenzusa.

bića koja konstituiraju stanovništvo, a to su: *zdravlje, higijena, natalitet, dugovječnost, rase...*“ (Foucault prema Krivak, 2008:55).

Ovakva definicija biomoći i biopolitike je izuzetno važna u detektiranju momenta *ratia* u Zapadnom svijetu koji svu svoju moć temelji, legitimira, i izvlači između ostalog, iz racionalno logičke moderne svijesti. Svaki zakon, odluka, sve vrste ponašanja se opravdavaju i vuku legitimitet u „zdravom razumu“ koji polazi iz „čvrsto postavljenih“ „temelja civilizacije“. Taj „zdravi razum“, opasni „zdravi razum“, ideološki je kodiran hegemonističkim aparatom koji je neodvojiv od društvene strukture, a čiji sukus Foucault imenuje *governmentalitetom* spajajući semantičke mjehure *vladati* i *mentalitet/mišljenje* što Krivak plauzibilno objašnjava kao „...cjelinu koju tvore institucije, procedure, analize i refleksije, kalkulacije i taktike koje omogućavaju ispunjavanje te – specifične i kompleksne – forme moći koja za bitan cilj ima stanovništvo; za glavnu formu znanja političku ekonomiju, a za glavni tehnički instrument sigurnosne mehanizme“ (Krivak, 2008:68)

Opasnost koja se ovdje iščitava u pozicioniranom „zdravorazumsko“ posloženom sistemu birokracije, „vladavine prava“, „civiliziranom“ političkom-kulturnom sustavu se očitava u mnogim sferama. Jedna od tih defitivno predstavlja unificirane „naše ciljeve“ te nasuprot tome kreira konstantu stigmatizacije nepoželjnih. Foucault razrađuje tematiku stigmatizacije i odvajanja kroz različite teme poput ludila i seksa, što nam implicira kako je ta vrsta pozicioniranja prisutna od „nastajanja iz praha do postajanja u prah“. Osim toga, ukoliko uočimo autoritarno označavanje društvenih apsoluta koji u tom društvu funkcioniraju pod određenim pravilima i normama, zanimljivi su primjeri koji su iščitavani iz različitih doba, s fokusom na njihov izražaj moći više negoli ideološku konzistentnost. Le Goff, pišući pod utjecajem francuske strukturalne historiografije, u djelu *Srednjovjekovni imaginarij*, nudi zanimljiv slučaj koji će poslužiti u oprizorenju funkcioniranja spomenutih pojmova biomoći koji prikazuju da se submisivno ponašanje nije nametalo samo represivnim aparatima, nego je, primjećuje se, uvijek zalazilo u domenu nefizičkog, neopipljivog – neki će to obuhvatiti pojmom *ideološkog*. „Prema Le Goffu, imaginarno je sastavni dio vremena i prostora koji se prikazuje, a povijest bez imaginarnog je osakaćena i neutjelovljena povijest“ (Pašić, 1996: 390) jer Imaginacija, kako ju Appadurai promatra, djeluje kao organizirano polje društvenih praksi (1996:31) koje, u tom slučaju, oprizoruje težinu u promatranju istih. Vladanje imaginarnim se ispostavlja kao jedan od ključnih elemenata u raspačavanju pojedinih kanala

sveprisutne vladavine jačega. Le Goff²² drži da je uz najveće kulturne revolucije trijumfa kršćanstva vezano Tijelo. Smatra da je jedna od najvećih ostavština srednjovjekovnog kršćanstva upravo definicija tijela kao zatvora duše uz što se vežu kolekcije konstrukcija daljnjih narativa otada neodvojivih od tijela. Navodeći iz transkripata točno ustanovljena pravila u svim sferama života, Le Goff se dotiče i onih uputa koje je Crkva tada izdavala za ponašanje u krevetu i izvan njega. Izbjegavanje seksualnih aktivnosti na svete dane i dane kada žena dobije menstruaciju je jedna od naizgled banalnih uputa, koje nitko ni ne može provjeravati te bi bilo za očekivati da ih je puk shodno tome doživljavao više kao uputstva prema zdravom duhu, a ne pravila kojih se striktno mora držati. No, autor zaključuje drukčije prateći sankcije koje su pratile, u ovom slučaju, buntovnike. Uzdižući tijelo na razinu direktne uvrede Bogu, dolazi do općeg osuđivanja seksualnosti i strogog kontroliranja njene konzumacije (što se ispostavlja kao ideološki ulaz u intimu). Posljedica nam nudi slikovit prikaz Foucaultove zamisli opričane ideje o moći kontrole na razini biopolitike i njenu praksu u klasifikaciji i fizičkom odjeljivanju *luđaka*, *bolesnika* i ostalih društveno nepodobnih skupina. Realizacijom bacanja grešničke aure na bolesne u društvu postiže se simboličko stjecanje moći i dolazi do njenog upravljanja pokajnicima. Gubavci, kao djeca onih koji su upražnjavali seksualne fantazije na Božji dan, bivaju osuđeni, kako na nebu, tako i na zemlji. Tijelo kao odraz duše, biva zaraženo i na koncu pokazuje bolesnu i zagađenu, grešnu dušu, a grijeh buntovnika koji su zagadili dušu se sankcionira predavanjem određenog dijela imovine Crkvi.

4.2. Prostor

Forma ekskluzije ili kakvog drugog ideološkog obrasca, kako primjećuju Foucault i Galloway, nije promatrana kao atom odijeljen od drugih, imun na vlastito okruženje. Ona se transformira i u toj transformaciji se fenomenološki mogu povlačiti određeni usporedni momenti. Henry Lefebvre je između ostaloga smatrao da je shvaćanje i čitanje prostora

---

²² Jedan od najznačajnijih teoretičara koji se bavio poljem koji možemo nazvati kulturalnom povijesti, mada se često vežu historiografski nazivnici. Između ostaloga, koristio se metodom genealogije kojom je promatrao konstrukcije pojmova u dijakronijskom slijedu. Tako je u djelu *Srednjovjekovni imaginarij*, usudit ću se konstantirati, analizirao između ostaloga i *tehnologiju moći* kroz diskurzivne formacije, promatrajući položaj i odnos koji su kreirali pojmove poput *Snova*, *Čudesnoga*, *Tijela*, *Vremena i Prostora* (Le Goff, 1993)

izuzetni analitički alat budući da ga možemo promatrati kao „materijalizaciju vladajućeg sistema dominacije“ (1991:431). Mnogi autori su ulazili u sferu iščitavanja društvenih obrazaca iz spacijalnih praksi te je česti zaključak uzajamna razina međusobnih utjecaja u kreiranju istih. Da se analogni jezik može pronaći u različitim društvenim sferama nije strano. Poznato je u teoriji iznalaženje korespondentnih uvjeta kod prostornih procesa i primjerice proizvodnih ili glazbenih, poduzetničkih, školskih struktura ili kojeg drugog društvenog obrasca. Da objasnimo, upoznat ćemo se s jednom teorijom kojom ćemo argumentirati fascinaciju i nužnost iščitavanja analogije kod dosad korištenih fenomena. Benoit Mandelbrot je 1979.god izdao „Fraktalna geometrija prirode“ u kojoj je definirao pojam fraktala kao nepravilnih tijela koji tvore prostor oko nas. Napominje kako brdo ili planinu ne možemo analizirati imajući stožac u vidu. Nepravilni, složeni oblici koji generiraju prostor oko nas se na takav način moraju i promatrati. Fraktal nudi zanimljivo viđenje s obzirom na svojstvo samosličnosti. To svojstvo nam govori o istosti oblika koji tvore taj geometrijski oblik. U kojoj god dimenziji ga promatramo, uvidjet ćemo iste oblike. „Ova teorija nam u osnovi govori kako bilo koji dio prostora izgleda kao cijeli prostor. Primjerice, ako se društveni prostor sastoji od binarnih razlika, tada će te binarne razlike biti pravilo u cijelom sustavu“ (Stanković, 2011:079). Također nam objašnjava usporedni moment tehnoloških i društvenih postignuća s početka i kroz rad, kako Gallowaya, tako i Foucaulta i Deleuzea.

4.3. Prostor Objasnjava Ideologije

Lefebvre uočava da je prostor homogen, fragmentiran i hijerarhiziran (1991). Referentni moment predstavlja društvena konstrukcija koja rezultira iz transformacije drugih uvjeta. Fragmentacija prostora se široko proteže od društvenog do spoznajnog. U društvima kontrole, piše Deleuze, nikada ništa nije završeno do kraja, jer postoje instance koje predstavljaju koegzistirajuća metastabilna stanja jedne modulacije, primjerice, dok idemo u školu potrebno je i raditi, a kad počnemo raditi društveni akteri konstantno zahtijevaju cjeloživotno učenje i usavršavanje. „Lefebvre considers this fragmentation of space as a theoretical fallacy with practical ramifications and also a symptom of the economic, social, political, technological, and cultural reality of twentieth-century capitalism.“ (Soja, 1996:

134) Važno je primjetiti „also a symptom of...“, gdje se izvlači da je također i simptom, a ne uzrok ili posljedica kako bi mogli ispravno čitati isto. Prostor se razloma na svakodnevnoj razini i pojedini mikroprostori su ispresijecani svojim naglašenim stanjima. Analogno se može uvidjeti raspršivanje ideoloških obrazaca koji djeluju kao totalne ideološke forme, ali isto tako se mogu primjetiti mikroideološke razine koje u hibridnim vezama ispunjavaju te mikroprostore. Pojam *višestruke zbilje* Bergera i Luckmana nam približava spomenute Foucaultove i Gallowayove analize kada dolaze do zaključka kako krećući se jednim prostorom nikako nismo lišeni drugog. Prostori više nisu zatvoreni kao što je bio slučaj u disciplinarnim društvima. Prelaskom u novo paradigmatičko okruženje, individua je primorena istovremeno bivati u više prostora i simultano se kretati kroz nj. Berger i Luckmann su smatrali kako je svijest sposobna kretati se kroz različite sfere zbilje, da smo svjesni svijeta na način da se on sastoji od *višestrukih zbilja*, a najvažnije, prijelazi između tih zbilja su *vrste šoka* zbog pomaka pozornosti (Berger i Luckman; 1992) Uočavali su intenzitet šoka pri svakom prijelazu iz prostora u prostor. Mnogi teoretičari su iskazivali zanimanje za psihološke dimenzije rezultirane spacijalnim i ideološkim praksama. Uočene prijelaze od spomenutih autora će biti zanimljivo promotriti u sljedećoj koliziji.

Kako smo ušli u sociološki aparat, koristit ćemo materijal jednog od klasika sociologije – Georga Simmela. Zanimljiva stavka iz biografije je činjenica da je jedan od utemeljitelja formalne sociologije budući da je težio detektirati formu društvenih zbilja. Autorov koncept *blaziranosti* će nam u ovoj situaciji poslužiti u simbiotskoj kombinaciji sa spomenutim *višestrukim zbiljama*. U eseju *Metropola i život duha* (1903) analizira se moderni grad, kojeg Simmel promatra subjektom koji generira specifična psihološka stanja. Višestruke zbilje detektiraju intenzivne, kontinuirane izmjene svakodnevnih mogućnosti, prostornih kretanja-mentalnih i fizičkih. Bliski argument iznosi i Simmel, uviđajući, uslijed rapidnog životnog tempa, intenzifikaciju živčanog sustava stimulacijom iz raznih perspektiva. Nagomilavanje unutarnjih i vanjskih podražaja, slika u nadolazećoj vizualnoj realnosti te naglih prijelaza istih, naglih prijelaza iz *zbilje u zbilju*. Iziritiranost živaca troši enormne količine snage te reagiranje na nove podražaje izostaje. Takvo *stanje duše* (Simmel, 1903) je tipično za velegrad i Simmel ga naziva *blaziranost*, kao novi stadij indiferentnosti. Otupjelost.

U stanovitom slijedu hiperrealnosti, u rascjepkanoj društveno – spacijalnoj stvarnosti dolazi do hiperprodukcije malih mjesta reflektirajućih simulacija, za što će nam koristiti

modificirani Augeov pojam ne-mjesta (Auge, 2001: 77-78)²³. Augeov pojam se odnosi na autoceste, aerodrome, hotelske sobe, trgovačke centre. Mjesta na kojima se ne zadržavamo, koji prema Mitroviću, nemaju ni prošlost ni budućnost, depersonalizirani su, lišeni bilo kakve ljudskosti (2006:246). Mjesta koja simboliziraju današnji svijet. Mjesta prolazaka bez zadržavanja. Ulazim u holističku²⁴ perspektivu fragmentiranog prostora (društvenog, iskustvenog, življenog, ekonomskog) gdje bivamo neuronjeni, tj djelujemo izvan *manie*²⁵ i time samo zalazimo, umjesto da prolazimo kroz/nad/pod/u. Utoliko dolazimo do radikalne spoznaje kako smo na pragu nemjesnog, nespoznajnog, tj da su oko nas sve mala raspačatvorena mjesta, u koja jednostavno ne ulazimo, već zalazimo. Zalaskom, bivamo pljusnuti šokom novog prostora, nove stvarnosti. *Mania* je između ostalog, izgubila svoj značaj u ovakvom svijetu.

4.4. Hipishizik Metafizik

„Hipishizik metafizik iznad je realnog stanja stvari

Logike celik sa lakocom reze, savija, pa ponovo vari“

Rambo Amadeus

Ono što je zajedničko nekolicini navedenih autora je izdvajanje određenih emocionalnih stanja koje nastaju, između ostalog, utjecajem sistemskog vrtloga raznih perspektiva. Time apostrofiraju emocionalna stanja simptomom društvenih(og) uređenja koja promatraju. Zanimljiva je tako poveznica između emocionalnih stanja i potencijalnih emocionalnih poremećaja koja nastupaju uslijed spomenutih za što ću iskoristiti tablicu u

---

²³ Ukoliko želimo upotrebljavati i „modificirati“ tj parafrazirati drugih autora pojmove, trebali bismo objasniti suštinu pojma, no ukoliko ovdje modifikacija izađe iz značenjskog okvira pojma, uzimam si na dušu.

²⁴ [Holizam] promatra prirodne objekte kao cjeline....Priroda se sastoji od diskretnih, konkretnih tijela i stvari...[koje] nisu u potpunosti djeljive; i ...koje su više nego zbir dijelova, pa mehaničko sklapanje dijelova neće proizvesti ili objasniti njihova svojstva ili ponašanja.²⁴ (Smuts 1929: 640 u Perak,Pu--ljar-D'Alessio, 2013)

²⁵ Sokrat u Fedru odbacuje „priprostu mudrost“ gdje pametnom, trijeznom (sophronei), suprotstavlja ludog, pomahnitalog, (mainetai) „Jer, kaže, kad bi bilo jednostavno tako da je “pomama zlo” (*mania kakon*), tad ne bi bilo prigovora. “Ali najveća dobra nastaju nam pomamom (*ta megista ton agathon dia manias*), dakako ako je dana božjim darom.“ *Maniu* shvaćaju kao istinskim uronućem u bivanje. Odbacivanjem svega i fokusiranjem na bit čega su jedino svjesni u tom trenutku.

kojoj je promatrana relacija između osnovnih emocionalnih sistema, ustaljenih emocionalnih procesa i glavnih psihijatrijskih poremećaja (Panksepp, 2005a).

TABLE 1.1. Postulated Relationships Between Basic Emotional Systems, Common Emotional Processes, and Major Psychiatric Disorders^{a,b}

Basic Emotional System ^c	Emergent Emotions	Related Emotional Disorders
SEEKING (+ and -)	Interest Frustration Craving	Obsessive-compulsive Paranoid schizophrenia Addictive personalities
RAGE (- and +)	Anger Irritability Contempt Hatred	Aggression Psychopathic tendencies Personality disorders
FEAR (-)	Simple anxiety Worry Psychic trauma	Generalized anxiety disorders Phobias Post traumatic stress disorder variants
PANIC (-)	Separation distress Sadness Guilt/shame Shyness Embarrassment	Panic attacks Pathological grief Depression Agoraphobia Social phobias, autism
PLAY (+)	Joy and glee Happy playfulness	Mania ADHD
LUST (+ and -)	Erotic feelings Jealousy	Fetishes Sexual addictions
CARE (+)	Nurturance Love Attraction	Dependency disorders Autistic aloofness Attachment disorders

^aThe last two columns provide hypotheses of the major relationships. Obviously, multiple emotional influences contribute to each of the emergent emotions (e.g., jealousy is also tinged by separation distress and anger), and all the emotional disorders have multiple determinants. Plus and minus signs after each indicate major types of affective valence that each system can presumably generate (adapted from Panksepp, 2000)

^bCapitalizations are used to designate the various emotional systems to highlight the fact that these are instantiated as distinct neural entities rather than simply psychological concepts. The essential neural components constitute command influences that coordinate the basic behavioral, physiological, and psychological aspects of each emotional response.

^cFrom Panksepp (1998, 2000).

U tekstu ćemo razmotriti i video - eksperiment Garry Wilsona o utjecaju pornografskih sadržaja na kognitivne aspekte²⁶ kako bi sinteza Simmelove teorije blaziranosti²⁷ s *višestrukim*

²⁶ https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=wSF82AwSDiU

zbiljama Bergera i Luckmanna i time ova komparacija možebitno zadobila na težini. Wilson je držao predavanje na temelju svojih dugoročnih istraživanja utjecaja pornografskih sadržaja, gdje je promatrao kakve posljedice imaju isti, odnosno kakav utjecaj imaju na emocionalni sistem aktera. Autorova teza je kako izlažući se u određenom vremenskom periodu utjecaju hiperstimulacije, dolazi do otupljenja osjetila te na koncu do nemogućnosti erekcije, što rezultira stanjima poput depresije, anksioznosti i sl: „It starts with lower reactions to porn sites. Then there is a general drop in libido, and in the end, it becomes impossible to get an erection“²⁸ Teorija se mogu uvidjeti formativne bliskosti sa spojem teorijskih ideja netom iznesenih. Možemo li ove rezultate proširiti na druge analize i time us/potvrditi Simmelovu teoriju? Kroz znanstveni diskurs da ne možemo je prihvatljivo, no u svrhe ovoga rada kao teoretskog pristupa moramo. Stoga, može li prihvatljivo biti pristupiti fenomenološki i tražiti analogne obrasce u drugim poljima? Detektiranje ovisnosti o hiperstimulaciji uslijed koje dolazi do teških stanja poput depresije, anksioznosti, napada panike, fetišizacije, seksualne ovisnosti je prisutno i kod drugih autora koje sam koristio. U priloženoj tablici uočavamo kako iz osnovnih emocionalnih sistema, emergentnih emocija dolazi do potencijalnih emocionalnih poremećaja. Spomenuti su dovodili u vezu jedno s drugim. Jesu li onda, depresija, anksioznost i ostali gore navedeni poremećaji, toliko prisutni u današnjici? Možda je krivo pitanje. Prije bih postavio na koji način možemo promatrati spomenute poremećaje. Prolazi li subjekt u svojoj svakodnevici kroz višestruke zbilje, doživljavajući šokove prelaskom iz mjhurića u mjhurić, bombardiran stanjima, ljudima, pravilima, kompeticijama, umjetnostima, birokracijama, uživanjima, stahovima, fokusiranjima, nadgledanjima, očekivanjima, rokovima konstantno podlozan stimulacijama uslijed kojih dobivamo kronično blazirane, cinične dividue? Mnoštvo subjekata otupjelih na vapaje pomoći onih koji njima pomažu, obrćući predstavljenu sliku koja iste pokazuje u tonu upozorenja što ih čeka. Ti koji traže pomoć uspijevaju pokazati situaciju na svoj način, da ih to možda i ne treba čekati. Možemo li konstantirati da tehnologije moći na jedan tako surov i precizno razrađen način čine toliko toga kako bi održale status svog sistema? Takvo ophođenje se ni ne čini nevidljivim.

---

²⁷ Premda postoji prostor za kritiku istraganja iz konteksta Simmelove ideje blaziranosti budući da ovdje nije korištena u kontekstu velegradova

²⁸ <http://www.cybersexualaddiction.com/blog/excessive-internet-porn-linked-to-impotence-in-young-men/>

4.5. Tragom Nasilja u Prostoru

„Snaga neoliberalne ideologije, podvlači Pjer Burdije, počiva *na svojevrsnom društvenom neo-darvinizmu* (na ideologiji kompetencije – *najbolji i najsjajni su ti koji trujumfuju*, kako je to formulisao Beker, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju), dok siromašni nisu samo *nemoralni, alkoholičari, korumpirani, oni su glupi, nesposobni, neinteligentni, prema jednoj ovakvoj surovoj tehnokratskoj, nehumanoj ideologiji i filozofiji razvoja.*“ (Mitrović: 2006:235)

Dakle iz date međusobne isprepletenosti, društveni prostor biva rascjepkan kako bi svaka pojedina stavka dobila svoju kapitalnu, kulturnu, vremensku, historijsku, trenutnu i bilo koju drugu vrijednost te se teorijom fraktala uviđa analogna refleksija istih kroz multiplicirane sfere. Slobodno vrijeme biva rascjepkano i odveć prožeto s ostalim ulogama koje subjekt reprezentira. “O polju možemo razmišljati kao o prostoru unutar kojeg se odvijaju efekti polja, tako da ono što se događa nekom predmetu unutar polja ne može biti objašnjeno isključivo njemu imanentnim svojstvima” ((Bourdieu i Wacquant, 1992:100) u (Fanuko, 2008:12)). Takav društveni prostor koji se sastoji od mikroprostora vidi i Bourdieu koji uvodi korespondente pojmove polja i habitusa. Bourdieu polje vidi kao relacijski pojam „mrežu, ili konfiguraciju, objektivnih odnosa između položaja” ((Bourdieu i Wacquant 1992.: 97) u (Fanuko, 2008:12)) Habitus je definiran „...kao skup historijskih relacija „pohranjen” u tijelo u obliku mentalnih i tjelesnih shema percepcije, procjene i akcije (Fanuko, 2008: 12) ili nam, pak, pomaže da finaliziramo situaciju iz koje iščitavamo kako je u određenom trenutku pojedinac ispresijecan različitim ideologijama, kako specijalnim u kojima biva, tako i cjelokupnim misaonim aparatom koji razvija. Subjekt nije imun na silnice moći te se njegove akcije i reakcije mogu promatrati kroz ovu prizmu, između ostaloga, upravo iz razloga što „simboličko nasilje zapravo funkcioniše po principu gubitka moći prepoznavanja“ (Milović, 2006: 244).

Ukoliko cirkuliramo takvim svijetom, možda nam teza Iris Marion Young može pomoći u prisjećanju na spomenute governmentalne tehnike kada tvrdi da nasilje, svjesno proizvode pojedinci, ne osjećajući se pri tome činitelji ugnjetavanja (Young:2005). Nasilje se iščitava kao znak te je njegova (ne)prepoznatljivost i miješanje u svakodnevicu kao takva simptom. Nenad Ivić prepoznaje nasilno djelovanje na mikrorazinama ideološki

konstruiranim i naglašava da „postaje značajno kad se mikrofašistički stavovi ustanove kao norma neke kulture, kad isključivanje na svim razinama postaje način života“²⁹

Beskućnik se ispostavlja da nije slučajna posljedica ni paradoks „savršenog“ oblika društvenog uređenja, uređenja „koje tvrdi za sebe kako je čist i savršen poredak“ (Bourdieu, 1999: 107). Beskućnik je simptom prema Žižeku, koji prepoznaje *sistemska nasilje kapitalizma* (Žižek:2007) koje djeluje prema principu *svojevrsnog društvenog neo-darvinizma* te je označen grešničkom aurom ovoga doba, neuspjehom. Strah i nesigurnost se implementiraju, a monopol nad *simboličkim nasiljem* se stječe novim oružjem. Simboličko nasilje djeluje intravenozno, nad subjektom, od subjekta do subjekta.

Simboličko nasilje Pierrea Bourdieua je primjenj/reno opisao kolumnist crnogorskog portala Bojan Baća: „Simboličko nasilje je opasnije od fizičkog i ostavlja trajnije posljedice – recimo, stvorilo je dominantni tip građanina Crne Gore koji je postao ravnodušan u odnosu na nasilje koje se sistematski sprovodi nad njim i oko njega“³⁰. Simboličko nasilje se vrši nad akterima pomoću njih samih jer su nosioci instaliranih formi moći kroz procedure, institucije, refleksije, misli i ostale kategorije zahvaćene biopolitičkim strategijama. Pitanje legitimnosti takvog sustava koji je uspio nadići svaki zahtjev za arbitrarnošću jasno je u protokolarnoj stvarnosti pravila i institucija objasnio Bourdieu:

„Legitimnost društvenoga svijeta nije, dakle, proizvod namjernoga i svrhovitog propagandnog djelovanja i simboličkog nametanja, nego je ona rezultat toga što „akteri primjenjuju na objektivne strukture društvenog svijeta strukture percepcije i procjenjivanja koje su proizišle iz samih tih [objektivnih] struktura i koje oslikavaju svijet kao evidentan“ (Bourdieu 1990:135) u (Fanuko, 2008:35)

Iz toga slijedi da „praktičan svet koji je konstituisan u okviru *habitusa*, postoji kao sistem kognitivnih i motivacionih struktura, kao svet realizovanih ishoda, svet procedura koje treba slediti, svet utvrđenih putanja koje treba prihvatiti, tj. svet pravila i institucija“ (Mitrović, 2006:244). Svaki zahtjev za arbitrarnošću, makar bio protiv takve surove protokolarnе situacije, mora proći upravo taj protokol da bi bio zaprimljen. Svaka ideja mora biti kroz novi diskurs uobličena, finansijski obrazložena. Vrijednost pojedine ideje, zamisli i misli određuje se kvalitativnim finansijskim obrazloženjem i finansijskom opravdanošću.

---

²⁹ <http://knjizevna-kritika.blogspot.hr/2010/03/interview-nenad-ivic.html>

³⁰ <http://www.vijesti.me/kultura/crna-gora-marlboro-suzuki-clanak-51046>

Borba protiv sistemskog nasilja i „pogrešaka“ kojima je sustav podložan ima svoju historijsku nit ispletenu u Zapadnoj tradiciji od prosvjednih marševa, do uspostavljanja kontrakultura, raznih oblika građanske neposlušnosti, performansa, osnivanja civilnih udruga kojima mogu utjecati na raspored sredstava, organizacijom na lokalnim i globalnim razinama. Neke taktike su se ustalile iz različitih razloga; pojavile su se u plodnoj sferi i zauzele svoje mjesto u borbi, ali ima i slučajeva kada su prepoznate od strane sustava i postale dijelom istoga. Druge nisu. Više je razloga zašto određeni načini uspijevaju, a zašto ne. U sljedećem poglavlju ćemo uzeti u fokus jednu od strategija borbe koja je svoje početke imala u šezdesetim godinama 20.st. – društvene pokrete. Uslijedit će analiza fragmenata društvenih pokreta gdje neće doći do sistematskog pregleda određene literature, već ćemo se po potrebi rada, fokusirati na određeno očište iz kojeg smatramo da bi bilo korisno uputiti iščitavanje kako bi išlo uz korak s dosadašnjim izlaganjem.

5. Instrument za traženje arbitrarnosti

U raznim teorijama društvenih pokreta lako je iščitati da se radi o pojavi koja je pogodna multidisciplinarnim i multifokalnim pristupima. Bez obzira na njihovu svakodnevnu pojavu i neospornu političku važnost, društveni pokreti su se dugo vremena hrvali u teoriji bez prihvaćene opće definicije, a time i rješenjem koje može sveobuhvatno objasniti široki spektar manifestacija istih. Ova činjenica i nije začuđujuća s obzirom na to koliko je teško ući u sve grane koje su potrebne za promatranje društvenih pokreta i pri tome ostajati pri empiričkim dokazima, ukoliko bismo uopće imali intenciju zadovoljiti forme takve vrste. Možemo izvući općenitiju definiciju društvenih pokreta kao "«djelovanja socijalne transformacije koja nastaju kao odgovor na određene društvene promjene i uvjete» (Cohen and Kennedy, 2000:287). Od pojave do danas, u onom vidu društvenih pokreta koje se tretira kao pojavom modernog doba, djelovanjem socijalnih transformacija, koje nastaju kao odgovor na društvene promjene i uvjete, mogli bismo već reći da se asocijativno vežu uz zamah koji je kapitalizam uzeo u toj vremenskoj epohi kao i još neki uvjeti koji su prisutni kod raznih analiza prijelaznih razdoblja, u ovom slučaju iz predmodernog u moderno doba.

Tarrow zaključuje da su društveni pokreti "izrastali (drew their substance) iz strukturalnih promjena povezanih s kapitalizmom, od kojih su ključne bile razvitak komercijalnog tiska i novih modela udruga i socijalizacije" (Tarrow, 1997.:48). Novi modeli udruga i socijalizacije se u kritičkoj teoriji, doduše, gotovo nikad ne odvajaju od analogije proizvodnih procesa, što bi ovdje dodatak nosio značenje da su razvoj tiska i novih modela udruga usko povezani s kapitalističkom logikom proizvodnje. Razvoj modernih državnih organa, udruga te opće prilike razvoja pitanja ljudskih, radničkih prava potaknutih raznim revolucijama Tarrow vidi kao nosioce i posrednike oblika kolektivnog djelovanja (Tarrow, 1997:6)

Koliko su se društveni pokreti uklopili u svakodnevno viđenje javnog i društvenog prostora, govori i činjenica da se unutar društveno-znanstvenih krugova zapadnog svijeta razvila misao kako i živimo u vremenu društvenih pokreta³¹ (Šimleša, 2004:35), ili su pak doživjeli da ih se nazove fenomenom modernog doba ((Pavlović, 1987: 7) u (Šimleša, 2004:35)). U mješuricu modernog, ili modernog s/kroz/intra/inter/do/u postmodernim, vidljivi su paralelna pojava i razvoj društvenih pokreta s ekonomskim, političkim, tehnološkim i

---

³¹ *social movement society*

ideološkim revolucijama s prijelaza 18.-og na 19.stoljeće. Možda je simptomatično da su «društva počela shvaćati sama sebe kao rezultat društvene akcije, odluka ili nagodbi, prevlasti ili sukoba» (Mesić, 1998: 708) Razvoj društvenih pokreta je sukladan razvoju društvenih prilika, između ostalog proizvodne logike i time uslova kompatibilnosti razvoja masovnih društava iz čije je teorije unutar klasične perspektive također prihvatljivo vući simptomatično-paradigmatsko viđenje što su i kako funkcioniraju društveni pokreti. No, prije takvog pothvata, potrebno je izdvojiti, usprkos mnogim podjelama, najčešće paradigmatičke pristupe, a oni se dijele u nekoliko principa.

5.1. Klasična teorija

Nedugo nakon afirmacije, klasična teorija društvenih pokreta je doživjela napade zbog svojevrsnog nedostatka alata za istraživanje nadolazećih novih oblika pokreta koji su zadesili javnu sferu. Mesić konstatira da se prema klasičnoj teoriji društveni pokreti³² pojavljuju kao odgovori na važnije prijelome ili lomove (*break-down*) u *normalnom funkcioniranju društva*³³ ((Lang and Lang ,1961.; Smelser, 1962.; Turner and Killian, 1987.)(prema Mesić, 1998)). Na principu akcije-reakcije najpristupačnijim izvodom se čini Gusfieldovo viđenje DP-a : "Mi opisujemo društvene pokrete i kolektivno djelovanje kao odgovore na društvene promjene. Time što ih se vidi u tom svjetlu, naglašava se raskolnička i uznemirujuća kvaliteta koju nove ideje, tehnologije, procedure, skupne migracije i nametanja (intrusions) mogu imati za ljude" (Gusfield, 1970.:9) Jedna od metoda klasičnih teorija je i masovna teorija društva koja „...pojavu pokreta objašnjava, pak, široko rasprostranjenom socijalnom izolacijom koja izaziva kolektivno djelovanje. Strukturalan uzrok ili pretpostavka društvenog pokreta ovdje je, dakle, tip socijalne strukture, nazvan "masovno društvo", koje karakterizira nepostojanje ili nestajanje intermedijalnih skupina (socijalnih, političkih, religijskih) u kojima ljudi ostvaruju potrebu za zajednicom i preko kojih se integriraju u šire društvo“ (Mesić, 1998), čiji nedostatak prouzrokuje stanja alijenacije, tjeskobe i marginaliziranosti, a sudjelovanjem u pokretima se nadomješta prouzročeno stanje ili osjećaji. Budući je masovno društvo "socijalni sistem u kome su elite spremno pristupačne na utjecaj ne-elita, a ne-elite su spremne za

---

³² dalje u tekstu *DP*

³³ ne izlažući objašnjenje što to normalno funkcioniranje društva jest

mobilizaciju od strane elita"(Kornhauser, 1959.:39), Mesić zaključuje kako se pokreti u tom slučaju vide kao „substitutivne zajednice“.

Dvije glavne kritike koje se izvlače na račun klasične teorije se podosta oslanjaju na ustanovljeni koncept socijalne dezorganizacije, tj spomenutih prijeloma. Jedna kritika objašnjava kako se organizacije pokreta oslanjaju (barem novih pokreta) na već postojeće strukture, a druga ukazuje na postojani kontinuirani niz određenih društvenih dezorijentacija ili prijeloma. Na svojevrsan način su se dolaskom novijih društvenih događanja, protesta, pokreta, razvijale nove perspektive koje su dovele do toga da se ovu cijelu tematiku promatra s određenom dozom legitimacije, čak zasebne grane znanosti. Klasična teorija društvenih pokreta koja vuče sociologijske korijene, nije pak u narednim perspektivama potpuno izgubila ulogu. Bila je napadana, no, ni za jedan se pravac ne može konstantirati da se potpuno udaljio od nj.

5.2. Teorija Novih Pokreta

Paradigmatska podjela na stare i nove društvene pokrete privlači pozornost iz nekoliko razloga do kojih ćemo doći kasnije u radu. Za sada, potrebno je istaknuti osnovne razlike. Stari, klasični obuhvaćaju pojavu pokreta koji ulaze u vremensko razdoblje otprilike do sredine 20.st. Najkarakterističniji i najtipičniji, po nekima najznačajniji pokret, svakako je onaj radnički, koji je uspio obuhvatiti široku paletu značajki tog razdoblja i društvenih problema. Različite značajke modernog društva se može, ukoliko se oprezno prilazi analizi, iščitavati na pojedinim tematskim pokretima (radnički, nacionalni..) te da se analogno može promatrati struktura ponašanja pojedinog subjekta ili akta. Važnu presliku stare i nove paradigme je korisno od Offea (1985) moderirao Šimleša u magistarskom radu o antiglobalizacijskom pokretu (Šimleša, 2004:39), a iz koje iščitavamo karakteristike „starih“ i „novih“ pokreta preko značajki „stare“ i „nove“ paradigme. Uz to je važno istaknuti autorov plauzibilan pokušaj detekcije značajki zasebne paradigme koju naziva *nova nova paradigma*:

	„stara	„nova	
--	--------	-------	--

	paradigma”	paradigma”	*“nova nova paradigma”
akteri	<i>Društveno-ekonomske grupe koje djeluju kao grupe i sudjeluju u sukobu oko raspodjele</i>	<i>Društveno-ekonomske grupe koje ne djeluju kao takve, već u ime određenih zajednica</i>	<i>Kombinacija “stare i nove paradigme” Novi akteri, multipliciranje aktera Globalna, nadteritorijalna svijest</i>
tematika	<i>Ekonomski rast i raspodjela: vojna i društvena sigurnost, društvena kontrola</i>	<i>Očuvanje mira, čovjekove okoline, ljudskih prava i neotuđenih oblika rada</i>	<i>Multipliciranje tematike Globalna, nadteritorijalna svijest</i>
vrijednosti	<i>Sloboda i sigurnost privatne potrošnje i materijalnog progresa</i>	<i>Osobna samostalnost i identitet, nasuprot centraliziranoj kontroli</i>	<i>Solidarnost, empatija, odgovornost...globalizacija odozdo Autonomija i identitet postaju kolektivne potrebe</i>
	<i>a) unutarnji: formalna organizacija, velika udruženja zasnovana na</i>	<i>a) unutarnji: neformalnost, spontanost, nizak stupanj horizontalne i</i>	<i>a) unutarnji: kombinacija “stare i nove paradigme” – sukobi b) vanjski: uglavnom “nova paradigma” uz istraživanje</i>

načini akcije	<i>predstavničkom principu</i> <i>b) vanjski: pluralistički ili korporativni posrednici interesa; nadmetanje političkih partija, vladavina većine</i>	<i>okomite diferencijacije</i> <i>b) vanjski: protestna politika zasnovana na zahtjevima formuliranima pretežno u negativnoj formi</i>	<i>i razvijanje konkretnih alternativa</i> <i>World Social Forum</i>
------------------	--	---	---

Navedene su glavne karakteristike binarne dihotomije paradigmi koja se najčešće imenuje „starom“ i „novom“. Dalje navodi Šimleša da sličnu, ali nešto jednostavniju analizu nudi Alan Scott koji daje svoje viđenje razlika uspoređujući radnički i nove društvene pokrete. Radnički je, dakle, jedan od najpoznatijih društvenih pokreta, klasični nosioc karakteristika moderne te će kao takav biti promotren. Navedena su četiri parametra: *lociranost, ciljevi, organizacija i uobičajene akcije* (Šimleša, 2004: 213). Prostor kroz koji su modernistički pokreti tražili ostvarenje svojih zahtjeva je politička sfera i zahtjev za političkom integracijom, za razliku od novih društvenih pokreta koji su se već nalazili u fragmentiranom društvenom prostoru te su zahtjeve upućivali kao obranu civilnog društva, sfere koja je zamišljena kao agens za arbitrarnost sustava. Radnički pokret je djelovao kroz sindikate i formalne organizirane jedinice, a očekivano, nove društvene pokrete, nasuprot, karakteriziraju novi tipovi akcije, poput direktne akcije, plenuma i sl. (Šimleša, 2004; 213-214)

Tipologija starih i novih pokreta kao komparacijski par dolazi više iz europske teorije društvenih pokreta usmjerene na identitetsku tematiku i najčešće se koristi u dihotomiji novih društvenih pokreta nakon šezdesetih spram radničkog, starog, ali postoje i zaključci da se u određenim momentima povlačila značenjska granica „...sa ciljem distanciranja od nemačkog pokreta nacional-socijalizma. Ključno jeste to da se novi društveni pokreti odvajaju od ideje i

konceptualizuju prema drugim kriterijuma, a ne prema ideji za koju se ti pokreti bore“ (Tomić, 2009: 13). Ili, drugim riječima sročeno, možda Krivakovim, novi društveni pokreti se odvajaju od *autonomnih značenja*. *Nova nova paradigma* predstavlja ujedno i opis *Antiglobalizacijskog pokreta* kao glavnog motiva rada uvaženog autora te nosi interesantne značajke. *Ona* kombinira postulate koje prate *stara i nova paradigma* i utoliko odgovara konkretnoj instalaciji hibridnomodernog doba.

5.3. Obrana kulturalne matrice

Sublimni objekt ideologije (1989) je prva knjiga Slavoj Žižeka na engleskom jeziku u kojoj kombinira teoretske premise lakanovske psihoanalize i marksističke tradicije te obrađuje pregršt broj primjera i razrađuje svoj specifičan način teorijskog promišljanja. U ovom poglavlju Žižekove teze sam pokušao koristiti kao alat, ponajviše primjenjujući ideje fetišizma robe i fantazme na jednu simptomatičnu situaciju u današnjem društvu.

Pristupit ćemo zadatku koji zahtijeva poseban oprez u odabiru referentnih točaka. Povorka ponosa je ime koje okuplja veliki broj manifestacija koje se odvijaju širom svijeta. SplitPride se prvi put održao 11.lipnja 2011.godine sa znakovitom tematikom pod sloganom – *Različite obitelji, jednaka prava*. U organizaciji su sudjelovale udruge „Domina“ i „Kontra“ te Centar za prava seksualnih manjina „Iskorak“. Najčešće se odvija u obliku prosvjednog marša tokom lipnja u spomen na stonvolske nemire³⁴ koji su označili početak organizirane borbe za dotad deklarativno osigurana prava. Nemili događaj se zbio 28.lipnja 1969.godine. Razdoblje za koje se može uz veliku lakoću ustvrditi kako je jedno od bogatijih teoretsko-aktivističkih trezora današnjice, nudi pregršt primjera potreba za novim paradigmama. Ovisno kako se označi, ali prateći ovaj rad, svjesni smo težnje za pluralizacijom i potrebama prihvaćanja identitetskih obrazaca koji nisu nailazili na odobravanje, kako u legislativnim formama, tako i na ideološko - kontaminiranom društvenom prostoru. Takvo stanje se odražavalo na više-manje sve skupine koje nisu ulazile u normative³⁵ političkog subjekta pa je shodno tome

---

³⁴ Stonewall riots

³⁵ U raznoj literaturi se iščitava politički subjekt pod kategorijom: bijelac, muškarac, kršćanin.

dolazilo do širokog spektra diskriminacija³⁶: rasnih, vjerskih, rodnih, spolnih, etničkih itd. Vjerovanje u principe progresa, udarenih temelja u Francuskoj revoluciji, činilo je nužnim dekonstrukciju postojećih odnosa moći. Ukoliko smo nadživjeli svjetske ratove kao društvo i osviješteni živimo u *najboljem od svih mogućih zamaka*, ili barem onom koji to želi postati, nije moguće da pristup moći ima tako mala skupina ljudi. Plodni spoj vremena i prostora iznjedrio je plauzibilne borbe i ekspedicije, probijanja i osvajanja, no s druge strane, rodilo se čudovište. Nova tehnologija moći izrasla je u dimenziju opasnih razmjera protiv koje su dosadašnji alati i tehnike upitno uspješni.

Stav da se marginalizirane skupine grupiraju i okupiraju javni prostor kao jednakopravni pripadnici društva i time naslute sugrađanima da su im neka prava uskraćena bi bio jedan od legitimnih poteza unutar civilnog društva. Kako civilno društvo i javni prostor nemaju koncizna semiotička poimanja, tako ni društveni pokreti nisu podložni jednostranim interpretacijama. Povorku ponosa možemo analizirati pomoću aparature koje smo dobili prolaskom kroz društvene pokrete, no takav potez bi u ovome radu bio nedosljedan. Trenutno nije interes odgovarati na pitanja o strukturi, povijesnom pregledu i razlozima izabranog pokreta, već simptomatičnim čitanjem uočiti scenu na kojoj se isti odvijaju.

Analizu fetišizma robe i fantazme sam, takoreći, prekodirao u drugi značenjski okvir i uočio jako dobar alat za šire i vjerodostojnije razmatranje problema društvene prirode na teoretskim osnovama. Pitanje rodnih identiteta iščitavam kao već dugo neviđenu borbu za kulturalnom matricom. U fokusu nije samo forma debate u kojoj se Crkva postavila u službu *obrane dostojanstva hrvatskog naroda* i s druge strane određenih nevladinih organizacija i udruga građana. Simplificiranje i svođenje priče na dvije jednostavne, jasno razgraničavajuće strane među kojima se jedni bore za Dobro, a drugi za Zlo, se mora uvjetno shvatiti. Naravno, prisutan je nemali broj udruga građana i nevladinih organizacija koje su izražavale neslaganje s održavanjem Pridea, kao i potpora Prideu od strane mnogih Institucija. Osim metoda koje se mogu okarakterizirati predmodernima, ali jednim od klasičnih u religijskim diskursima, poput kamenovanja i bacanja kojekakvih predmeta, zanimljiva situacija se odvila u medijskom prostoru koje je bilo poprište svakojakih izjava i komentara koje su bivale iznesene s uvjerenjem kako su proizašle iz kritičko sposobne analitičke misli koju su čak legitimirali s paradigrama civilnog društva, građanske solidarnosti, koje su, s

---

³⁶ Važno je naglasiti, budući da imam dojam kako je u servisno-informacijskoj formi izostala emocionalna - empatijska dimenzija, kako je obim odnošenja spram diskriminiranih bio u najmanju ruku zastrašujući i zgražajući

druge strane, nastale u ideološki suprotnim okružjima. Oštra kritika je nastupila kojom se poručuje kako se nasilje odvija nad mirnom i tihom većinom u kojoj glasna manjina nameće svoju ideologiju. Ulogu boraca u prvim redovima je zauzelo svećenstvo simptomatičnim izjavama. Fanuko je izveo Bourdieovo viđenje polja u kojem se odvija, između ostalog i znakovita borba za značenjima: „Polja su arene borbe oko vrijednih resursa, to jest oko različitih vrsta kapitala. Prema tomu, polja ima onoliko koliko ima formi kapitala. Ali polja su i polja borbe oko definicije onoga što se smatra vrijednim (Fanuko, 2008:24). Slijede neke izjave koje odgovaraju potonjem opisu.

Fra Linić kaže: „Meni je najprije gay parada nasilje nad ljudima koji drukčije većinski misle. Znači li to da će sutra, tražeći svoja prava, na ulicama paradirati pedofili, kriminalci...?“³⁷

Luka Podrug: „Ako se mene pita, dopuštenje neće dobiti jer je riječ o manjinskom teroriziranju većine. To je parada perverzije i provokacije, a ne, kako kažu, parada ponosa“³⁸

„Ivan Poljaković, sveučilišni profesor iz Zadra“: „To je nametanje jedne nove ideologije, koja je sastavni dio ideologije kulture smrti“³⁹

Dakle, tu je napravljen skok u obrani kulturalne matrice, za čiji će mi opis dobro doći ideja dvostruke iluzije, tj. fantazme, u iščitavanju njene prisutnosti, kako je naglašeno, ne i svjesnosti iste. Pokušat ću se izjasniti kroz sljedeću postavku: dolazi do nesvjesnog sudjelovanja u obrani kulturalno-ideološkog koda s istinskim uvjerenjem o sudjelovanju u obrani naravnog. Simptomatično čitanje će nam pružiti zanimljivu viziju koja rezultira iz danih okolnosti ovoga teksta. Klasične postavke bačene u javnu sferu se trebaju propitati detekcijom procesa kako do njih dolazi. U tome ćemo koristiti žižekovski diskurs polazeći od sljedećeg:

„Možda misliš da ti se roba čini kao jednostavno utjelovljenje društvenih odnosa (*npr. da je novac samo vrsta jamca koji ti osigurava do društvenog proizvoda*⁴⁰), no ovako ti

---

³⁷ <http://www.jutarnji.hr/gay-pride-u-splitu---fra-zvezdan-linic--to-je-parada-prkosa--na-ulicama-ce-sutra-paradirati-pedofili--kriminalci---/953627/>

³⁸ <http://pescanik.net/parada-ponosa-i-slave/>

³⁹ <http://pescanik.net/parada-ponosa-i-slave/>

se stvari zaista ne čine – u tvojoj društvenoj stvarnosti, tijekom participacije u društvenoj razmjeni, svjedok si neobjašnjive činjenice da ti se roba zaista čini kao čarobni objekt sa specijalnim moćima“ (Žižek, 2002: 54). Fetišizam robe kao jedna od glavnih ostavština marksističke teorije je često prisutna u radu Slavoj Žižeka. Koristit ćemo je kao formu u iznalaženju mogućih misaonih obrazaca izabranog uzorka.

Varijacija 1 – možda misliš da je obvezujuća monogamna heteroseksualna matrica utjelovljenje kulturalne matrice i samo jedna od njenih verzija reprodukcije, danas, doduše, važeća u zapadno-kulturnom okružju, no ovako ti se stvari zaista ne čine – u tvojoj društvenoj stvarnosti, tijekom participacije i konzumiranja društvenih obrazaca, svjedok si neobjašnjive činjenice da su pederi izopačenici i bolesnici današnjeg vremena i na tebi je da širiš pravdu Božje riječi i prirodnog zakona.

Varijacija 2 – možda misliš da su oni Drugi i da njihova postojanost ugrožava tvoju poziciju Općeg te ih promatraš kao svoje protivnike u nadmetanju za poziciju u društvu, a time zadovoljavaš svoju želju da si bolji, jači i vrijedniji od drugog jer, no ovako ti se stvari zaista ne čine – u tvojoj društvenoj stvarnosti, tijekom participacije i konzumiranja društvenih obrazaca, svjedok si neobjašnjive činjenice da postoje izdajnici, vucikese i plačljivci koji zauzimaju prostor većinskog naroda u tvojoj zemlji kojemu su oduzeta prava u njihovo ime.

Ovdje postoji jedan važan problem koji se može detektirati kao jednostavnost iščitavanja fetišizma robe od strane aktera u robnoj razmjeni. Žižek ne smatra da su ljudi, banalno rečeno, slijepi i da ne vide kako tržišna vrijednost robe ne odgovara uporabnoj vrijednosti robe, marksističkim rječnikom rečeno. „Tako da su akteri na tržištu možda posve svjesni da iza odnosa među stvarima (razlika u cijeni i statusu različitih roba) stoje odnosi među ljudima, no paradoks je da se u njihovoj svakodnevnoj aktivnosti akteri ne ponašaju u skladu s tom spoznajom“ (Maslov, 2009: 108). Tu Žižek smatra ključnim pojmom Lacanovu fantazmu, „dvostruku iluziju kojom se u svakodnevnoj društvenoj aktivnosti ne vodimo vlastitim svjesnim znanjem o određenoj situaciji, nego nesvjesnim uvjerenjem koje nam objektivno determinira određenu situaciju“ (Maslov, 2009:109)

U prvoj verziji pod imenom Varijacija 1., ponuđena je forma u kojoj je subjekt negdje svjestan konstrukcije heteronormativnosti ideološki – kulturno - kontaminiranog sustava, ali se ipak vodi *nesvjesnim uvjerenjem koje mu determinira situaciju*. Nesvjesno uvjerenje je

---

⁴⁰ Vlastiti kurziv

moment pripadanja polju iscrtanih shema, poruka, u kojem se jasno iscrtava podložnost i intenzitet utjecaju governmentalnim tehnikama.

U drugoj verziji pod imenom Varijacija 2, ponuđena je forma neoliberalne marginaliziranosti koja se očituje da je subjekt možda svjestan ideološke matrice gdje su drugima konstruirane kategorije i obrasci u kojima i sam nastupa, ali se ipak vodi nesvjesnim uvjerenjem, rezultatom te iste neoliberalne ideologije kojom mu se različite kategorije predstavljaju neprijateljima.

Javna sfera se transformirala i sa sobom vuče određene probleme. Iz tog razloga je važno osvijestiti svoju poziciju i oprezno postupati. Pride kao društveni pokret bi najkorisnije bio promatran iz perspektive *novih pokreta* koji su se okrenuli više pitanju identiteta, trganju iz okova centralizirane kontrole, davali zahtjeve za ljudska prava itd. S počecima ih je pratilo burno vrijeme u kojem su izuzetnim naporom davali sve da dođu do prostora koji bi im zajamčio prava i mogućnost djelovanja u društvenom/im polju/ima. Vidljivo je da su zahtjevi za prava po seksualnoj orijentaciji nailazili dugo na žestoki sistemski otpor. Promatrano iz današnje točke gledišta, došlo je do određenih promjena. Došlo je, naravno, do promjene kompletne paradigme, gdje su možda i pioniri u borbi bili upravo ovakve vrste pokreti. Partikularni interesi rascjepkali su i prostor javne sfere, prostor imaginacije te u skladu s tim funkcioniraju i društveni pokreti i problemi radi kojih se isti održavaju. Danas postoji *industrija društvenih pokreta* dobro razvijena i uopće nije upitno hoće li biti pokreta ovakve vrste, primjerice, nagodinu. Naivno bi, naravno, bilo ustvrditi da su problemi riješeni te da su incidenti poput ovoga u Splitu ili Beogradu slučaj primativizma balkanske provincije⁴¹. Djelovanjem na višestrukim razinama došlo je do pomaka i u pravnim okvirima, barem je prikazano kao tendencija, pokrenute su stvari s mrtve točke.

Na deklarativnoj razini partikularni interesi idu u skladu s neoliberalnom logikom tržišta te kao takvi imaju na toj razini potporu, kako u organizacijskim elementima, tako i u pravnim. Uspjeli su se podvući pod metanarative⁴² i dobiti reprezentativne agense u borbi za moć. U tom smislu, oni su svojevrsna legitimna manjina u kontramodernom pristupu, dok u

---

⁴¹ Nadam se da se doza ironije ne mora posebno objašnjavati. U pitanju je imperijalistički diskurs konstruiranog motrišta u formaciji progresa.

⁴² Bitno je naglasiti dosadašnji tijek rada iz kojeg imamo presjek iz moderne u postmodernu koja se motivima moderne igra svojim alatima i tehnologijama. U ovom slučaju to su značenjima lišeni atributi, kao što na to ukazuje *deklarativna razina*, a to su: politička korektnost, civilno društvo, NVO

radikalmoderni u jednoj surovnoj borbi u kojoj traže mjesto u simboličkoj konstrukciji, pristupaju drugačijom formom. Na deklarativnoj razini su, drugim riječima rečeno, izborili mogućnost javne reprezentacije. U stanovitom trenutku javna reprezentacija je izmijenila ulogu. Partikularni interesi kao takvi i borbe vođene kroz sedamdesete i osamdesete godine prošlog stoljeća ušle su dominantni diskurs potih i nastavile djelovati. Kao takve nude nam simbolične performanse u kojima promatramo kako se ideološki div *igra lovice* sa svojim peharima. Povorka je, time, predstava omogućena političkom korektnošću, ne i stvarnim omekšavanjem mentalnih granica koje crta ideološko – kulturni okvir. Kao takvu, ovdje promatramo nastup ideološkog miksa, kojim dolazimo do novog osvjetljavanja.

Trik je u drugoj varijaciji to što je subjekt Treći, a ne Opći ili Drugi. U simboličnom poretku zauzima pretpostavljeno mjesto, no kad se ideološke instance pomaknu, imaginarne insinuacije nestaju. Postavljene su mogućnosti iščitavanja; u poznatoj binarnoj dihotomiji u sferi neoliberalnog kapitalizma⁴³ ni Opći ni Drugi ne predstavljaju kategorije koje bi mogle biti prepoznate suparnikom. Došlo je do pojačanog intenziteta djelovanja modernističkih prežitaka (retradicionalizacija), koji pak, dobivaju nove uloge i dimenzije koje zadovoljavaju novonastalu situaciju koja se ogleda kako u rascjepkanosti prostora, tako i rascjepkanosti samih osoba. Dividue kao produkti ideoloških imputa, kojima su strah i indiferentnost nosioci u svakodnevnim iskustvima, submisivno se predaju simboličkom nasilju nad njima i oko njih, no isto tako lako preuzimaju uloge nosioca raznih modusa nasilja u obrani njima jedinog što je sigurno, jedinog što je sveto. Dividue su, naravno i nosioci Pridea, koji u ovakvom sustavnom okruženju, svoju političku vrijednost u tom slučaju postižu jedino kroz identifikaciju s kolektivom na čijoj su bazi degradirani.

Povodimo li se čak kontraargumentima Prideu, kako je pakostan i samo zbog toga manifestiran, u promatranju borbe za rodnom ravnopravnošću primjetno je kako svaki zahtjev prema ravnopravnosti posjeduje legitimitet iskazivanja u preformativnoj formi, makar proizvodio najtvrdi oblik prkosa, utoliko što se kreće diskurzivnim prostorom koji je već ranije obilježen kao spektakl.

---

⁴³ Damir Avdić u pjesmi *Katalonije Sparta Atena*, na albumu *Mein Kapital* označava isti neoliberalnim fašizmom

5.4. Nema greške

Sve što se događa nije greška, već slijed do kojeg dolazi zbog obrazaca kakvi postoje u društvu i naravno, zbog elemenata koji održavaju te obrasce. Iris Marion Young prepoznaje pet lica ugnjetavanja od kojih se prva tri referiraju na odnose moći u društvenoj podjeli rada, a to su izrabljivanje, marginalizacija i nemoć. Preostale dvije su kulturni imperijalizam i nasilje koje ne dovodi u spregu s društvenom podjelom rada, no smjerom kojim je išla, legitimno bi se moglo iščitati simboličko nasilje vezano za podjelu rada kroz svih pet vrsta ugnjetavanja, jednako kao što bi se takvo što moglo i zaobići. Kod autorice iščitavamo pokušaj uspostavljanja problema. Problem ne predstavlja pitanje imamo li grupno diferencirana prava u kojima će se pojedinci koji nužno pripadaju određenoj grupi izboriti za prostor ili će se takve cjeline uređivati općenitim ljudskim pravima koja češće imaju ulogu opravdavanja Zapadnog svijeta da je čist, civiliziran i pravičan, ako ne i pravedan. Borba oko praktičnih, pratikularnih zahtjeva će nam bez teoretske osnove, bojim se, biti manjkava. Pitanje stoji, je li način, primjereno oružje za izbjeći narav sustava tako što ćemo uređivati pojedine zakone koji pružaju perfidne simulacijske rezultate?

Iris Marion Young se bavi temeljom iz kojeg će moći iščitavati pojam manjine. Barata pojmovima poput društvena skupina, pravednost-nepravednost, razrađuje što, tko i kako funkcionira ne bi li detektirala koju skupinu uistinu možemo obuhatiti pojmom manjine. Utoliko nam je korisna, jer pomaže iznaći naglasak potrebe iščitavanja podloge s koje ćemo dohvatiti učinak na ovaj način uređene ideološko – kulturne konstrukcije.

Younginih pet lica ugnjetavanja možemo prepoznati u vlastitoj interpretaciji moćne aparature kroz Foucaulta, Bourdieua, Lefebvrea, Augea, Berger-Luckmanna, Deleuzea, Žižeka, Gallowaya, Hardta i Negrija. Razmotrimo li simbolične, reprezentativne manjine ovog doba, kao što Auge kaže da su simboli današnjice supermarketi, aerodromi, naplatne kućice, s druge strane nam ostaju neimenovane, nepriznate masovne grupe pojedinaca zaglavljene situacijama prouzrokovanim sistemskim naslijeđem. Reprezentativne manjine su vremenom zadobile prostor za perpetuiranje deklarativne vrijednosti prava; oni mogu izboriti *nešto*, mada su stavljeni u taj korpus, naravno. Možemo li ovdje ići onkraj postojeće kritike koja detektira manjine? Što je s onima koji ne mogu ništa. Oni koji su glupi, stari, nesposobni, bolesni, nekompetentni, nekonkurentni? Cilj cjelokupne potrage za platoon kojim ćemo iščitati te

skupine kako bi ih obuhvatili pojmom *manjina*, ponudio je pitanje zašto je taj pojam uopće sporan? Ukoliko rad stremi prema možebitnoj viziji o totalno konstruiranom prostoru, iscertanom značenjima, na koji način se označeni subjekti u tom prostoru (kojeg i dalje obilježava komodificirana fragmentiranost, stalna izloženost strahu i nesigurnosti uzrokovanim nemilosrdnoj prisilnoj kompetitivnosti, kontrola, pravila) demarkiraju? Na koji način glup može prestati biti „glup“?. Iscrpnije je možda pitanje, ostavlja li se mogućnost za biranje oznaka?

Kada su se pojavile oznake nacionalnog duha, išle su u skladu s esencijom bića, čovječnosti. Naša nacija je naša krv, put, istina i život. Ukoliko i nisi zadovoljan, krv ne biraš. To si što jesi. Invalidnost, starost, psihička bolest, neinteligencija, nesposobnost, nemoć, markirajuće oznake ovog sustava ne ostavljaju, čini mi se, puno prostora za manevriranje. Terry Eagleton se izražava svojstvenim rječnikom: „Cijele su klase ljudi osuđene na disfunkcionalnost“ (Eagleton, 2005: 25). Mada Iris Marion Young pravi distinkciju, kako smo razradili one se odvijaju, recimo tako, „nakon“ uspostavljanja normi sustava kojeg autorica naziva kulturnim imperijalizmom, Hardt i Negri Imperijem, Deleuze društvom kontrole, dok Foucault prepoznaje biomoć koja je detektirana kao transformativna⁴⁴

Basna koju nam Rambo Amadeus priča poprima iscrpnije značenje. Ukoliko autor uzima kategorije danog nam realiteta, uočiti ćemo klasificiranje uloga⁴⁵ u prostoru koji je na jednom drugom mjestu nazvan Human Reichom. Rambo prepoznaje pojedine mogućnosti ponuđene subjektu. Istom je pretpostavljeno da ih usvoji što više i kvalitetnom afirmacijom postiže ciljeve i time zavrijedi društveni status. Kategorije sposobnosti, Rambo iščitava definiraju položaj. U ovom djelu izlistan je „popis“ prema tri kategorije: snaga, „živci“ i pamet. Bitan moment je uočiti ideološku paradigmu prethodno spomenutog *društvenog neodarvinizma*, po kojem tko je najbolji - uzima sve zasluge, tj. prema Rambu, *snima porno filmove*⁴⁶, a ostali se rangiraju prema stečenim sposobnostima da se međusobno, dakle na račun drugoga, bore za svoje pozicije kojima će se u životu vrednovati poistovjećujući svoju

---

⁴⁴ Djeluje kroz društvene strukture i Foucault ju prepoznaje prisutnom u raznim modulacijama sustava

⁴⁵ Odrađeno u pojednostavljenoj formi poradi pripadajućeg izričaja

⁴⁶ Iz čega se također može izvlačiti simptomatično značenje problematike seksualne ospjedenosti, no, opus rada nam takvo što u ovom trenutku ne dozvoljava

taštinu s pozicijom u poretku⁴⁷. I na koncu imamo junaka naše basne, *iznad je realnog stanja stvari, nema ni snage ni pameti ni živaca/ taj je pravi Hipishizik Metafizik.*

Hipishizik Metafizik

(Da bih vam lakše približio tematiku ove numere
ispricacu vam jednu drevnu Mongolsku basnu...)

Ko ima snage i živaca, taj povazan ratuje,
ko ima snage a nema živaca, argatuje
ko ima i živaca i pameti taj komanduje
ko ima i pameti i snage, olimpijski plamen raspaljuje

Ko ima i snage i pameti i živaca
snima porno filmove.

Ko ima živaca, a nema ni snage ni pameti,
njega kocka varljiva privlači.

Ko ima pameti, a nema ni snage ni živaca,
Samo ovaj pjesnik može biti.

Pjesnička je tuga pregolema,
ima rime ali smisla nema.

Ko nema ni snage, ni pameti, ni živaca,
Taj je pravi hipishizik, metafizik!

Hipishizik metafizik iznad je realnog stanja stvari
Logike čelik sa lakoćom reže, savija, pa ponovo vari.

---

⁴⁷ „nije lud samo onaj koji misli da je kralj iako je siromašan, već je lud i kralj koji misli/vjeruje da je kralj. Drugim riječima, lud je i onaj koji svoj simbolički mandat doživljava kao prirodan i dan, ne uviđajući jaz koji razdvaja Realno od njegovih simboličko-imaginarnih projekcija“ (Peović Vuković, 2014:7) . Važna psihoanalitička instanca koju smještamo u fusnotu samo kao pomoć pri čitanju, budući da u ovom trenutku uvoditi je u rad predstavlja poprilično zahtjevan posao.

Naslagani su realni konstrukti u punoj mogućnosti ispunjenja u istom trenutku kada dignemo glavu s papira. Samo je pitanje na koji način čitamo situacijske realnosti kojima kročimo. Možda se, vođeni željom za intervencijom (ili u goreem slučaju uspjehom)⁴⁸ odmičemo od vidljive sposobnosti iznalaženja vlastitih mogućnosti u konkretnim situacijama i prostorima. Ako se u radu tražila detekcija situacije iz možebitne nesigurnosti samog autora, iz koje polazišne točke treba promatrati fenomene, u cijeloj naravi ovoga trenutka možemo sa sigurnošću ponuditi što smo dobili. Uvid u nuždu za razvijanjem kritičkog pogleda, pogleda koji dekonstruira i čita, analizira i propitkuje. Jedno od dobivenih rezultata, priznaje se, šarolike analize je oslonac moći na znanje, odnosno kao cilj tehnike moći ispostavlja se znanje i znanjem moramo odgovarati.

---

⁴⁸ Iako u pozitivnoj kulminaciji intervencije, ista se može promotriti uspjehom, no ovdje ćemo naglasiti uspjeh kao paradigmu već opjevanog sustava

6. Zaključak

„Uistinu, nema teorije koja ne bi bila brižno priređeni fragment neke autobiografije“

(Ivić, 2012:24)

Prilaziti bilo kojoj teoriji iz pozicije dekonstrukcije veoma je kompleksan i složen misaoni proces. Nerijetko, možemo biti uhvaćeni u klopku binarnog opozicioniranja i time se naći na skliskom terenu. Opasno je i naći se u situaciji kada pišući o pastišu, lako se dogodi situacija da se bumerang odbije od glavu i sam ponudiš pastiš. Baratanjem ovakvim opusom teorijskih misli, pruža nam mogućnost igre kojom smo pozvani kretati se kroz značenjske pukotine. Teorijske postavke koliko god apstraktno izgledaju na papiru, koliko analiziraju toliko reprezentiraju, predstavljaju sliku svijeta oko nas. Radi se o stvarima koje se događaju tu, oko nas, u našoj neposrednoj blizini. Tu je nešto blisko, ne – daleko, i tome služi odabrani citat na početku Zaključka. Postoji, odista, u svakom tekstu nešto autoreferencijalno. Ukoliko se rad čita na takav način, tada će se i sve eventualne manjkavosti moći sagledati iz korisne perspektive. Eventualni rascjepi u tekstu se mogu promatrati kao refleksija rascjepa promatrača i njegove pozicije s tekstem.

Prisutna je svjesnost korištenja širokog spektra meta/teoretičara koji su teško probavljivi izvan svojih teorijskih perspektiva. Objašnjavanje određenih fenomena moglo je poteći unutar, primjerice, marksističke ili postkolonijalističke kritike, gdje bi se nadopunjavanjem, oplemenjivanjem teoretskim aparatom van tih krugova moglo zaobići kritike upućene determinizmu ili apstraktnosti kombinacije istih. Legitimnost izražaja traži se u uopće samoj mogućnosti da se takvoj metodi okrene iz perspektive studenta kulturalnih studija, a legitimnost metode nalazi se u interdiskurzivnom pristupu kojim uspijevamo prići problemu s kompletnijom aparaturom, imunom na disciplinirane i protokolarne kočnice.

Slaganje teza Foucaulta i Bourdieua (potencijalno istrgnutih iz konteksta) nadovezalo se na pogled spram prostorne točke gledišta. Iz teorijske baze, crpile su se daljnje analize. Kombinacijom lefebvreovske vizije rascjepkanog prostora, Augeovovih ne-mjesta i Foucaultovih koncepata biomoći i governmentaliteta i Bourdieuovog aparata pokušala se, nakon dekonstrukcije, pružiti uvid u konstrukciju društvenih uvjeta. Pronalazili smo strukture nasilja i zbog toga je važna problematika pozicioniranja dividue. Naš *Hipishizik Metafizik* je dividua koja obitava u *Human Reichu*. Društvo ispresijecano kombiniranim skupovima

ideoloških shema kojima je konstruirano i koje su konstruirane od svega zbiljskog i imaginarnog. Dividui nije omogućen pristup Znanju. Tome svjedoče mnoge strategije i tehnike, alati i oružja koja smo detektirali kao elemente tehnologije moći. Pratimo tanke niti do kojih uspijeva ući, ulazeći u najintimnije sfere naših umova. U najmanju ruku ovdje se iščitava potreba za kvalitetnom, nakon dekonstrukcije, rekonfiguracijom imenovanja vodećih postulata. Koji su mogući kanali za takvu akciju, nisam siguran. Ali, konzistentnom linijom rada, usmjerenje na formu traženja i ustrajanja koje u nekom trenutku mogu biti iskre s kojom ćemo se zasad zadovoljiti. U *maniii* ćemo suzbijati manijakalnost.

7. Literatura:

- Appadurai, A. *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, University of Minnesota Press. 1996
- Auge, M. *Nemjesta – uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Zagreb: Biblioteka Psefizma, 2001.
- Avdić, D. *Human Reich*, 2013., Fabrika 13
- Berger P. i Luckmann, T. *Socijalna konstrukcija zbilje*, 1992, Zagreb, Naprijed
- De Certeau, M. *Invencija svakodnevice*, Naklada MD za hrvatsko izdanje, Zagreb, 2002.
- Francis, F. *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994
- Deleuze, G. *L'Autre Journal* 1. maj 1990
- Bourdieu, P. *La philosophie sociale du neoliberalis*, u: L'Humanite, 4.studeni 1999.
- Eagleton, T. *Teorija i nakon nje*, Zagreb, Algoritam, 2005.
- Fanuko, N. *Kulturni Kapital I Simbolička Moć: Tri Aspekta Bourdieuove Teorije Ideologije*, Školski vjesnik - Časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu, Vol.57 No.1.-2. Svibanj 2009.
- Foucault, M. *Nadzor i kazna*, Zagreb, Politička Misao, 1994,
- Foucault, M. *Znanje i moć*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 1994.
- Gunjević, B. *O nasilju i teroru velikih i malih pri/povijesti*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol.V No.2 Srpanj 2007
- Galloway, A. *Protocol: How Control Exists After Decentralization*, MIT Press, 2004
- Gusfield, J. *Protest, Reform, and Revolt*, New York: JohnWilew, 1970
- Haraway, D. (1999). Kiborški manifest: Znanost, tehnologija i socijalistički feminizam dvadesetog stoljeća. Književna smotra, br. 114 (4), str. 35-45.
- Hardt, M. i Negri, A. *Imperij*. Zagreb, Multimedijalni Institut, Arkzin d.o.o. 2003.

Heidegger, M. *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb, 1996.

Hegel, G. *Osnovne crte filozofije*, Sarajevo 1964..

Ivić, N. *Augurium - Gustav Mahler: pustolovina neodgovornog nosača*, Novi Gordogan, Zagreb

“Jacques Derrida”, u Gordogan 11-14, 2007, str. 409-411.

Kalin, *Povijest filozofije*, Školska knjiga. Udžbenik za gimnazije, Zagreb: 2006.

Krivak, M. *Biopolitika. Nova politička filozofija*. Zagreb: Antibarbarus. 2008

Libra libera, *Časopis za književnost i drugo*, prosinac 2003.

Mesić, M. *Teorija Društvenih Pokreta – Američke Perspektive*, Društvena istraživanja, Vol.7 No.4-5 (36-37) Listopad 1998.

Maslov, G. *Jean Baudrillard i Slavoj Žižek u potrošačkom društvu*, Revija za sociologiju 40 (2009), 1-2:95-120

Milović, N. *Burdijeova koncepcija simboličkog nasilja u filmovima savremene evropske kinematografije*, (Pledoaje za obnovu kritičke sociologije) u: Nemanjić, Spasić; Nasleđe Pjera Burdijea, Pouke i nadahnuća; 2006, Beograd, Disput, str.243 – 250

Mitrović, LJ. *Burdijeova kritika neoliberalne filozofije razvoja, mita o mondijalizaciji i novoj Evropi* (Pledoaje za obnovu kritičke sociologije) u: Nemanjić, Spasić; Nasleđe Pjera Burdijea, Pouke i nadahnuća; 2006, Beograd, Disput, str.229-243

Lazzarato, M. *Pojmovi života i življenja u društvima kontrole*. Čemu, Vol.X No.20. Studeni 2011.

Lefebvre, H. *The Production of Space*. 1991. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Lévy, P: *Cyberculture* (prev. Robert Bononno), Minnesota Press 2001.

Panksepp, J. (2005a), ‘*Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans*’, *Cognition and Consciousness*, 14 (1), pp. 30–80.

Pašić, N. „Srednjojekovni imaginarij“ Jacquesa Le Goffa i analisti, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol.29 No.1 Siječanj 1997.

Peović Vuković, K. *Je li vladajuća moda moda vladajuće klase? Ili što je marksizam naučio od strukturalizma?*, Pažnja! Odjeća, umjetnost, identitet. / Irfan Hošić (ur.). Bihać : Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću, 2014.. Str. 177-188

Peović Vuković, K. *Mjesto, granica, identitet. Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi: Virtualni prostor i problem virtualnosti. Simboličko, Imaginarno i Realno kao virtualno*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014

Perak B. i Puljar-D`Alessio, S. *Kultura kao emergentno svojstvo otjelovljene spoznaje*, 2013,Zagreb, Jesenski Turk

Protrka, M. *Tijelo habitus hexis, Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja*, Filozofska istraživanja (0351-4706) 24 (2006), 104/4; 941-951

Rambo Amadeus, *Hipishizik Metafizik*, PGP-RTS, 2008

Schwartzmantel, J. *Doba ideologije - političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM d.o.o. za izdavaštvo i usluge, Zagreb, 2005.

Simmel, G. *Velegradovi i duhovni život*, u: Georg Simmel. Kontrapunkti kulture (ur. Vjeran Katunarić). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, ([1903] 2001b).Hrvatsko sociološko društvo, str. 137–151.

Soja, E. *Thirdspace*. 1996.Cambridge: Blackwell Publishing

Stanić, S. i Pandžić, J. *Prostor u djelu Michela Foucaulta*, Soc. ekol. Zagreb, Vol. 21 (2012.), No. 2, 2012.

Stanković, R. *Kritika Lefebvreovog poimanja prostora*, Drugost, No.3. Prosinac 2011.

Šimleša, D. *Antiglobalizacijski pokret*, Zagreb, 2004

Tarrow, S. *Power inMovement, SocialMovements, Collective Actionand Politics*, Cambridge University Press, 1997.

Van Dijk, T. “*Discourse, context and cognition*”. Discourse Studies 8(1): 159-177. 2006

Young, I. *Pravednost i politika razlike*, Zagreb, Jesenski Turk, 2005,

Zabilješke s predavanja kolegija *Nova Glazba* odslušanog akademske godine 2013/2014, prof. Diana Grgurić

Žižek, S. *Sublimni objekt ideologije*, Zagreb: Arkzin, 2002

Internet izvori:

Alexander R. Galloway: Kako kontrola opstoji nakon decentralizacije (prvo poglavlje studije Protokol, How Control Exists after Decentralization, MIT Press, 2004; hr. prijevod: Zbornik Trećeg programa Hrvatskog radija, ur. K. Peović Vuković i B. Ružić, 2011.)

Tomić, Dž, *Društveni pokreti*, (dostupno na <http://userpage.fu-berlin.de/~tomic/wp-content/uploads/Tomic-2009-Drustveni-pokreti-Teorija.pdf>)

Uvanović, Ž. *Književnost i film. Teorija filmske ekranizacije književnosti s primjerima iz hrvatske i svjetske književnosti*, Matica hrvatska Ogranak Osijek. (dostupno na <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=324721>)

<http://knjizevna-kritika.blogspot.hr/2010/03/interview-nenad-ivic.html>, Nenad Ivić, 03.veljača 2015.

<http://www.vijesti.me/kultura/crna-gora-marlboro-suzuki-clanak-51046> 20.kolovoza, 2014.

https://tpnm.jottit.com/lev_manovich%3A_novi_mediji, s engleskog prevela Sonja Ludvig, 10.kolovoza, 2012.

<https://exlaus.wordpress.com/tag/slika-vrijeme/>, Boris Žličar, Slika – vrijeme, 10.kolovoza 2014.

https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=wSF82AwSDiU, Garry Wilson, 15.svibnja 2014

<http://www.cybersexualaddiction.com/blog/excessive-internet-porn-linked-to-impotence-in-young-men/>

Dr. Carlo Foresta, 20. Svibnja 2015.

<http://www.zarez.hr/clanci/sistemska-nasilje-kapitalizma> 04.09.2014.

<http://pescanik.net/parada-ponosa-i-slave/> 06.10.2015.

<http://www.jutarnji.hr/gay-pride-u-splitu---fra-zvezdan-linic--to-je-parada-prkosa--na-ulicama-ce-sutra-paradirati-pedofili--kriminalci---/953627/> 06.10.2015